

KULTÚRA SLOVA

*Časopis
pre jazykovú
kultúru
a terminológiu*

*Orgán
Jazykovedného ústavu
Ľudovíta Štúra
SAV*

HLAVNÝ REDAKTOR

Ján Kačala

VÝKONNÝ REDAKTOR

Matej Považaj

REDAKČNÁ RADA

Klára Buzássyová, Adriana Ferencíková, Ján Findra, Gejza Horák, Ján Horecký, Ján Kačala, František Kočiš, Ivan Masár, Mária Pisárčiková, Matej Považaj, Jozef Ružička, Anna Rýzková, Ján Sabol, Pavol Žigo

REDAKCIA

813 64 Bratislava, Nálepková 26

KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 23 — ČÍSLO 2

OBSAH

PISÁRČIKOVÁ, M.: Synonymia slovies so všeobecným významom	33
KRAJ, Ā.: Radšej í než východosiovenské í?	41
ORAVCOVÁ, A.: Miera ovláda nia jazykovej normy	49

Rozličnosí

Neformálne štruktúry a neformáli. J. Horecký	54
Kuchynský set. A. Škapincová	55

Správy a posudky

Gejza Horák zavřšil sedemdesiatku. I. Masár	58
Letný seminár slovenského jazyka a kultúry v Bratislave. O. Škvareninová	59
Nová bibliografia slovenskej jazykovedy. P. Odaloš	61

Spytovali ste sa

Āký je význam slovesa <i>hypertrofovať</i> ? J. Horecký	63
Je spojenie <i>ekologická stavba</i> správne? E. Pícha	64

Synonymia slovies so všeobecným významom

MÁRIA PISÁRČIKOVÁ

Pri slovesách ako slovnom druhu pomenúvajúcim dynamické príznaky vecí sa rozvíjajú mimoriadne bohaté synonymické vzťahy. Veľká synonymotvornosť slovies vyplýva z toho, že rozličné činnosti a stavy sprevádzajú najrozmanitejšie okolnosti, predmety a ich usporiadanie; to sa napokon premieta aj do kategórií intencie, vidu, spôsobu slovesného deja, kategórie času, gramatického spôsobu a slovesného rodu. Prvé tri kategórie majú výrazný lexikálno-gramatický, resp. lexikálno-sémantický ráz, čo znamená, že sa dotýkajú veľkou mierou významu slovies. V praxi to značí, že deje {činnosti a stavy} objektívnej skutočnosti vyjadrujú slovesá v celej škále významových odtienkov, pričom sa v nich sémantické príznaky rozlične kombinujú, navzájom prestupujú, čím sa utvárajú podmienky na bohaté sémantické vzťahy významovej blízkosti (synonymie), významovej rozličnosti (polysémie) a protikladnosti (antonymie). Podobnú synonymotvornosť vykazujú aj adjektíva, no tie zachytávajú statické príznaky vecí, a tak aj rozmanitosť sémantických príznakov a ich kombinácií je relatívne menšia. Ešte chudobnejšie synonymické vzťahy možno pozorovať pri substantívach, kde sa synonymia prejavuje najmä na štylistickej báze. Pochopiteľne, že pri deverbatívnych a deadjektívnych substantívach sú aj synonymické vzťahy bohatšie.

Zložitosť synonymických vzťahov pri slovesách podmieňuje nielen významová mnohotvárnosť, široko rozvinutá polysémia, rozmanitosť v lexikálnej spájateľnosti slovies (ich distribúcie v jazykových prejavoch), ale aj prelínanie vidových významov, fungovanie predpôn, tvorenie opakovacích a distributívnych slovies, ako aj jestvovanie zvrátnych a nezvrátnych slovies.

Všetky tieto okolnosti vystupujú do popredia nielen pri teoretických úvahách o problematike synonymie slovíes, ale osobitne pri lexikografickom opise slovnej zásoby v synonymických slovníkoch. V článku chceme predstaviť niektoré teoretické, ako aj praktické problémy synonymie slovíes so všeobecným významom typu *ísť*, *jesť*, *hovoríť* a pod. a ich riešenie v súvislosti s koncipovaním synonymických radov v synonymických slovníkoch.

Sloveso *ísť* je základným slovesom vyjadrujúcim pohyb, fyzické premiestňovanie v priestore, patrí teda do skupiny tzv. pohybových slovíes [o slovesách pohybu pozri bližšie v práci E. Ružičkovej, 1982]. Je členom korelovanej dvojice *ísť* — *chodiť*, kde sloveso *ísť* je determinovaným členom, t. j. označuje jednorazový smerovo určený dej, kým sloveso *chodiť* je indeterminovaný člen dvojice vyjadrujúci viacnásobný a smerovo neurčený dej (Morfológia slovenského jazyka, 1966, s. 411). Tento sémantický rozdiel podmienený rozličným spôsobom deja sa niekedy charakterizuje ako dej nenásobený jednosmerný a násobený rôznosmerný (Peciar, 1970, s. 232). Uvedená významová diferenciacia pri týchto slovesách synonymický vzťah značne oslabuje.

Sloveso *ísť* ako základný člen synonymického radu (dominantu) najvšeobecnejšie vyjadruje význam všetkých členov radu a vyznačuje sa najširšími synonymickými zväzkami. Vo vzťahu k viacerým členom radu vystupuje ako nadradený pojem, pretože je vlastne univerzálnym, najabstraktnejším označením príslušného deja. Táto okolnosť bude ešte predmetom našich ďalších úvah. Na tomto mieste treba zdôrazniť, že výklad významu základného člena sa vzťahuje na všetky členy synonymického radu, čím je daná aj zameniteľnosť každého člena radu dominantou. Synonymické vzťahy sú tu však jednostranné, lebo zameniteľnosť v jednom smere nemusí platiť aj naopak. Jednotlivé členy radu sa môžu odlišovať okrajovými sémami, ktoré poukazujú na rozmanité spôsoby deja pri slovese *ísť*, vyjadrujú odtienky osobitosti pri ňom, prípadne sú výrazom postoja hovoriaceho k deju. Oproti ostatným členom radu sa sloveso *ísť* môže spájať s veľmi širokým okruhom prísloviiek, ktoré konkretizujú jednotlivé spôsoby a rozličné osobitosti pohybu pomocou ňôh: *ísť pomaly*, *rýchlo*, *smelo*, *bojazlivo*, *slávnostne*, *skormúteno*, *vypínavo*, *zohnuto*, *cupkavo*, *skackavo* atď. Ostatné členy radu takúto neobmedzenú spájatelnosť s príslovkami nemajú.

Všeobecný výklad významu slovesa *ísť* možno sformulovať takto: presúvať sa robením krokov istým určeným smerom. Najbližší synonymický vzťah k slovesu *ísť* utvára rad slovíes: *kráčať*, *uberať sa*, *vykračovať*, *vykračovať si*, *stúpať*, *šliapať*, *šlapcovať*, *vyšlapovať si*. Analýzou významov jednotlivých členov tohto radu poukážeme na úzky vzťah k dominantnému slovesu *ísť*. Vychádzať budeme pritom zo synonymických vzťahov, ktoré objektívne jestvujú v systéme slov-

nej zásoby nezávisle od toho, ako sa tieto synonymá používajú v konkrétnych jazykových prejavoch. To znamená, že východiskom postihovania sémantickej blízkosti či odchylnosti sú výkladové slovníky zachytávajúce významy na úrovni jazyka (langue), nie reči (parole). Iná možnosť pri výskume synonymie by bola analýza konkrétneho rečového materiálu z rozličných komunikačných oblastí a rozmanitých štýlov. Je totiž nesporné, že komunikačné hľadisko sa do oblasti synonymie premieta mimoriadne živo. Kontextovými synonymami však môže byť veľmi široký okruh slovies (porov. o synonymách v uvádzacích vetách, Pisárčiková, 1978), preto výskum na úrovni reči by nepostihoval systémové vzťahy v slovnej zásobe. Materiál z literatúry použijeme iba na ilustráciu rozličných významových a štylistických odtienkov fixovaných v jazyku.

Sloveso *kráčať* má k základnému slovesu *ísť* najbližšie. Štylisticky je neutrálne a vo význame sa výraznejšie prejavuje motivovanosť so slovom *krok*. Kráčaním sa teda myslí predovšetkým pohyb pravidelným, rytmickým, odmeraným krokom: *Kapitán Cemdo kráčal na čele a išiel „na istô“*. [Jaroš] — *Pritučné stehná donútili Barocha prispôbiť chôdzu, kráčal naširoko, kráčal ako starý morský vlk, knísal sa zboka nabok*. [Papp] — *Skorej hmatkal nohami po zemi ako kráčal*. [Jaroš]

Aj sloveso *uberať sa* je štylisticky neutrálne, no v jeho význame možno postrehnúť prvok príznakovej intenzity „nenáhľivo“, prípadne príznakového spôsobu „s istou dôstojnosťou“. Tieto jemné sémantické odtienky sa vo výkladových slovníkoch (v Slovníku slovenského jazyka — ďalej SSJ —, v Krátkom slovníku slovenského jazyka — ďalej KSSJ) ani nezachytávajú a vo funkcii výkladu sa uvádzajú iba synonymá *ísť*, *kráčať*. Úlohou špeciálneho synonymického slovníka je však zachytiť aj najjemnejšie významové diferencie. Pri slovese *uberať sa* ich možno ukázať na príkladoch z literatúry: *Pomaly sme sa uberali k dedine*. [Šikula] — *Cestou k Laurinskej bráne sa uberal dlhým, vážnym krokom muž zahalený do plášťa*. [J. Horák] — *A pred tvármi tých, čo kráčajú v pohrebnom sprievode, i tých, čo sa mu prizierajú, uberá sa k briežku, kde sa žltne kopček čerstvej hliny*. [Habaj]

Sloveso *vykračovať* nesie v sebe súvislosť s východiskovým *kráčať*. Formálne i významovo patrí do bohatej rodiny slovtvorných synonym, ktoré sa utvárajú ako druhotné nedokonavé podoby (sekundárne imperfektiva) pri predponových dokonavých slovesách typu *hnať* — *vyhnať* — *vyháňať*, *skákať* — *vyskočiť* — *vyskakovať*, *chytať* — *schytiť* — *schytávať* atď. Pravdaže, nie každé sekundárne imperfektívum je zviazané synonymickým vzťahom s východiskovým bezpredponovým slovesom (táto problematika je spätá s osobitnými významami predpon a zasluhuje si špeciálnu pozornosť). V danom prípade dvojice *kráčať*

— *vykračovať* pridružuje sa ešte i tá osobitosť, že druhotné imperfektívum *vykračovať* vo význame „kráčať“ patrí k dokonavému *vykročiť* iba formálne. Dvojica *vykročiť* — *vykračovať* sémanticky korešponduje iba vo významoch 1. „urobiť prvý krok chôdze“, 2. „vyjsť odniekiaľ“. Tretí význam slovesa *vykračovať*, synonymný so slovesom *kráčať*, nemá náprotivok v dokonavom *vykročiť*; v KSSJ i v SSJ sa charakterizuje ako „ľahko, svižne ísť, kráčať“. K týmto dvom špecifikujúcim príznakom možno niekedy pripojiť ešte aj príznak „hrdo“. Expresívna modifikácia tohto slovesa je explicitnejšie vyjadrená v jeho zvratnej podobe *vykračovať si*: *Vážne vykračujú, náhlia sa na stanicu.* [Habaj] — *Videl, ako si sebavedome vykračujem.* [Švenková] — *Keď si v ňom sváko vykračoval po hradskej dolu dedinou, všetky hlavy sa za ním obracali.* [Habaj]

Sloveso *stúpať* má v synonymickom rade dvojaké postavenie. Po prvé je významovo celkom zhodné s dominantou *ísť* a iba sféra použitia je zúžená (umelecká literatúra, hovorové prejavy); používa sa často v imperatíve: *Čuš a stúpaj!* — *drgol ho odrazu strážmajster tak, že Ondrej podišiel dva kroky.* [Jaroš] — Po druhé sloveso *stúpať* obsahuje navyše sému „smer“ („ísť dohora“): *stúpať do kopca, po rebríku, strmou ulicou, hore lesom* atď. Sémanticky sa v tomto prípade sloveso *stúpať* zblízuje opäť so sekundárnym imperfektívom *vystupovať*, ktoré sa takýmto spôsobom stáva členom radu: *Habkavo stúpál hore tmavým točitým schodištom.* [Švenková] — *Pomaly som vystupoval hore kopčekom.* [Krónér] — *Neistým krokom potme ticho vystupoval po schodoch.* [Kostolný]

Sloveso *šliapať* je svojou motiváciou podobné slovesu *stúpať* (porov. *stúpať* — *stupaj*, *šliapať* — *šlapa*, *šlapaj*) a jeden z jeho významov sa plne zhoduje so slovesom *ísť*, pričom ide o podobné významové odtienky ako pri slovese *stúpať*. Rozdiel sa prejavuje v štylistickej rovine: sloveso *šliapať* má výraznejší hovorový ráz. Jeho slovotvorná obmena *šlapcovať* k hovorovému príznaku príberá aj citové, expresívne zafarbenie. Expresívnym, hoci pomerne zriedkavým je sekundárne imperfektívum *vyšlapovať si*. Príklady: *Omäté päty a popukané pluzgiere ho pälili a bránili mu vykročiť rýchlejšie. Našťastie tráva, po ktorej šliapal, bola mäkká a svieža.* [Zelinová] — *Začína sa koniec vášmu šliapaniu hore schodmi do výšky až dvanásť poschodí.* [Večerník]

Do synonymického radu slovesa *ísť* možno zaradiť aj dvojicu slovies *pochodovať* a hovorové zastarané sloveso *maširovať*. Vyjadruje sa nimi chôdza s rovnomerným, pravidelným krokom: *vojaci, športovci pochodujú, maširujú*. Obidve slovesá sa však prenesene využívajú ako expresívne prostriedky v pôvodnom význame slovesa *ísť*: *Cedulku významne strčil do vrecka a Jožo musel pred ním pochodovať na dosah*

ruky. [Jarunková] — *Žena maširuje niekde po svete.* [Šikula] — *Maširuj na majáles!* [Jonáš]

Ďalej sa do synonymického radu priraduje sloveso *smerovať* a slovesné spojenie *mať namierené*. Ich význam podčiarkuje smer pohybu: *oddiel smeruje do mesta; kam máš namierené?*

Okolnosť, že sa premiestňovanie uskutočňuje z istého východiskového bodu, z istého miesta, vyjadrujú slovesá *odchádzať*, *brať sa*, *odoberať sa*, *poberať sa* a expresívne *pratať sa*. Tvoria však samostatný rad, na čele ktorého stojí sloveso *odchádzať*. Otázka je, či takýto rad slovies spojený jednou špecifikujúcou sémou oproti dominantnému slovesu *ísť* patrí do synonymického radu slovesa *ísť*. Inak možno formulovať otázku tak, či patria do synonymického radu také slovesá, pri ktorých je spôsob slovesného deja modifikovaný predponami. Tento problém, t. j. problém vzťahu predponových odvodených slovies k základným neodvodeným slovesám patrí vôbec k podstatným otázkam synonymie slovies. Významová šírka, istá sémantická difúznosť bezpredponového slovesa podmieňuje sémantické paralely s predponovými sekundárnymi imperfektívami, v ktorých sa dej pomocou predpon určuje bližšie, konkretizuje sa (porov. Sekaninová, 1980). Bezpredponové *ísť* tak významovo korešponduje s predponovými slovesami v dvojiciach ako *ísť* — *odchádzať (z domu)*, *ísť* — *prechádzať (cez dvor)*, *ísť* — *prichádzať (od mesta)*, *ísť* — *schádzať (z kopca)*, *ísť* — *vchádzať (do miestnosti)*, *ísť* — *vychádzať (z budovy)*, *ísť* — *zachádzať (za roh)* atď. Pri bezpredponovom slovese sa smer pohybu obyčajne spresňuje v konkrétnom texte rozličnými príslovkami, kým pri predponových slovesách takéto konkretizovanie nie je potrebné, lebo ho dostatočne vyjadrujú predpony. Hoci teda v uvedených dvojiciach ide o významový paralelizmus, je očividné, že synonymický vzťah medzi bezpredponovými a predponovými slovesami od toho istého základu narúša veľká nezhoda v rozsahu významu, takže nemôže ísť o synonymiá (tak i Rozanova, 1972, s. 77). Inak by sa pri slovese *ísť* v jednom rade synonymií ocitli také protikladné slovesá ako *vchádzať* a *vychádzať*. Vzťah medzi bezpredponovým a predponovým slovesom tu možno charakterizovať ako vzťah všeobecného a čiastočného. To, pravda, neznačí, že pravý synonymický vzťah je medzi bezpredponovými a predponovými slovesami celkom vylúčený. Realizuje sa napr. v prípadoch, keď má predpona čisto vidový význam, napr. *trátiť* — *strátiť* — *strácať*, príp. synonymiá sa týka iba jedného z významov bezpredponového slovesa, ako aj v iných osobitných prípadoch.

Z užšieho chápania synonymie ako významovej rovnosťosti vyplýva, že do synonymického radu slovesa *ísť* by nemali patriť slovesá ako *vliecť sa*, *tahať sa*, *teperiť sa*, *trmácať sa*, príp. *badkať*, *cupkať*, *drobčiť* atď., t. j. slovesá označujúce rozličné spôsoby idenia (chôdze).

Sloveso *ísť* so všeobecným významom by tak malo pri sebe iba obmedzený rad synonym, ktoré sme analyzovali na začiatku. Pri koncipovaní synonymických radov do slovníka synonym však zaváži aj hľadisko používateľa, ktorému je predovšetkým slovník určený. Ak totiž používateľ hľadá vhodný výraz na vyjadrenie istej úzko špecifikovanej činnosti, orientuje sa v slovníku tak, že ho hľadá pri najvšeobecnejšom slovese, ktoré sa v mysli vybavuje ako prvé. Tým je v našom prípade sloveso *ísť*. Práve pri ňom treba podľa našej mienky predstaviť synonymá v najširšom zábere, pričom sa predpokladá, že jednotlivé skupiny sloviess, ktoré vyjadrujú špecifické spôsoby pohybu chôdzou, budú ešte rozpracované aj v osobitných radoch. Teoreticky sa tu vlastne dotýkame otázky čiastočných synonym (Filipec — Čermák, 1935, s. 134), ktoré sú vo vzťahu špecifikácie (jedno synonymum má všeobecnejší význam, druhé špecifickejší), prípadne pseudosynonym (tamže), ktoré sú vo vzťahu rodu a druhu. Synonymá späté rodovo-druhovým vzťahom niektorí autori charakterizujú aj ako kvázisynonymá (Apresian, 1974). V našom prípade ide o také slovesá, ktoré síce majú spoločnú pojmovú bázu, no vo význame jednotlivých synonym (ako členov synonymického radu) pristupujú aj sekundárne významové zložky. V hierarchii synonymického radu potom synonymá so sekundárnymi pojmovými príznakmi utvárajú synonymické podradý (Filipec — Čermák, 1985, s. 136).

Po krátkom odbočení pokračujeme v konštituovaní synonymického radu slovesa *ísť*. Nasledujúcu skupinu synonym v rade charakterizuje expresívny príznak a zároveň významový odtienok (tak sa tradične pomenúva jazykovo spracovaný sekundárny príznak pojmu) „pohybovať sa pomaly a obyčajne s námahou“: *vliecť sa, ťahať sa, ťarbať sa* (tu sa pridružuje aj príznak „nešikovne, ťarbavo“), *štrachať sa* (pri tomto slovese navyše je prítomný aj hovorový príznak), napr. *vliekli sa na konci radu; ťahali sa z roboty ustať; ťarbali sa za nami; štrachali sa do vrchu*. Ak k takto vykonávanému deju pristupuje ešte nesenie bremena, nasledujú expresívne synonymá *teperiť sa, terigať sa*: *teperi sa, terigá sa s taškami až po dom*. Pomalú chôdzu sprevádzanú ťuchavým krokom vyjadrujú expresívne synonymá *šuchať sa, šuchtať sa*: *v papučiach sa šuchal, šuchtal k stolu*. — Nepohodlnú a únavnú chôdzu vyjadrujú expresívne synonymá *trmácať sa, trmázgať sa, drgáňať sa, drgáľať sa*: *trmácať sa, drgáňať sa až na druhý koniec mesia*. Treba poznamenať, že tieto slovesá sa primárne vzťahujú na presúvanie sa dopravným prostriedkom, ale využívajú sa aj na označenie chôdze. — Expresivitou prechádzajúcou do pejoratívneho príznaku sa vyznačujú hovorové synonymá *trepať sa, trieskať sa* a *cabrať sa*: *načo ste sa sem všetci trepali, trieskali?; zbytočne sa cabrala až na koniec záhrady*. — Na drobné a zvyčajne rýchle kroky poukazujú

expresíva *drobčiť*, *cupkať*, *cupotať* a na drobné a pomalé kroky zasa expresívum *badkať*: *dieťa drobčí*, *cupká za matkou*; *starká vyčerpaná badkala za nami*. — Chôdzu sprevádzanú krívaním vystihuje expresívne sloveso *krivkať*: *dedko s paličkou krivká domov*. — Z ďalších okolností, ktoré sa premietajú v odtienkoch významu sloves, možno uviesť chôdzu bosými nohami, prípadne chôdzu po niečom mäkkom alebo mokrom. Slovesá, v ktorých sa tieto okolnosti odrážajú, majú zároveň expresívny ráz: *capkať*, *ťapkať*, *ťlapkať*: *capkať*, *ťapkať po koberci*; *capkať*, *ťlapkať po blate*.

Treba podotknúť, že do synonymického radu slovesa *ísť* už nepatria slovesá označujúce taký rýchly pohyb, ktorý mení chôdzu na beh [slovesá typu *bežať*, *utekať*, *trieľiť*, *uháňať* atď.], ani slovesá, pri ktorých pôvodca deja sa vyskytuje v množstve a dej prebieha v rýchlosti, neusporiadane ap. [*valiť sa*, *hrnúť sa*, *sypať sa* atď.]. Základné významové zložky pojmu sú pri týchto slovesách už odlišné.

Predložená analýza synonymických vzťahov slovesa *ísť* ukazuje na ich neobyčajnú šírku a zložitosť, hoci sme sa nedotýkali ďalšieho aspektu synonymických vzťahov — polysémie, t. j. ako sa synonymia realizuje v ďalších významoch polysémického slovesa. V synonymickom slovníku treba všetky tieto vzťahy zachytiť a úsporným lexikografickým spôsobom predstaviť slovníkové heslo tak, aby pravidlo odrážalo systémové vzťahy v jazyku a zároveň spoľahlivo slúžilo používateľom v praxi. V danom prípade má sloveso *ísť* v slovníkovom spracovaní takúto podobu (okrem spracovania ďalších významov a odkazov na ďalšie heslá):

ísť presúvať sa istým určeným smerom robením krokov: *ísť domov*, *ísť zo školy priamo na vlak*, **kráčať** [širokým, odmeraným, obyč. pravidelným krokom]: *pred nami kráčali traja turisti*, **uberať sa** [nenáhľivo, s vážnosťou]: *plný smútku uberá sa za pohrebným sprievodom*; *pomaly sa uberali k dedine*, **vykračovať**, expr. **vykračovať si** [ľahko, svižne al. hrdo]: *sebadedome si vykračuje*, **stúpať** [po a/ expr., po b/ smerom dohora]: a/ *čuš a stúpaj za mnou!* b/ *stúpať do kopca*, *po schodoch*, **vystupovať** [smerom hore]: *vystupovali sme strmou ulicou*, hovor. **šliapať**, hovor. expr. **šlapcovať**: *deti šliapu*, *šlapcujú za nami*, expr. zried. **vyšlapovať si**; **pochodovať**, hovor. zastar. **maširovať** [rovnomerne, pravidelným krokom]: *vojaci pochodujú po meste*; pren. expr. *pochoďujeme*, *maširujeme z budovy rýchlo preč*, **smerovať**, **mať namierené** [so zdôraznením smeru]: *vojsko smeruje na sever*; *kam máš namierené?*; expr.: **vliecť sa**, **ťahať sa**, hovor. expr. **štrachať sa** [pomaly a obyč. s námahou]: *vliekli sa*, *ťahal sa z roboty ustať*; *štrachali sme sa do vrchu*, expr. **ťarbať sa** [pomaly, námáhavo

a farbavo): *farbali sa za nami*; expr. **teperiť sa, terigať sa** [pomaly, namáhavo, obyč. s bremenom]: *teperí sa, terigá sa s taškami až po dom*, expr.: **šúchať sa, šuchtáť sa** [pomaly a šúchavým krokom]: *v papučiach sa šúchal, šuchtal k stolu*; expr.: **trmáčať sa, trmázgať sa, drgáňať sa, drgáľať sa** [nepohodlne, namáhavo, s únavou]: *trmázgať sa, drgáňať sa až na druhý koniec mesta*; hovor. trocha pejor.: **trepáť sa, trieskať sa, cabrať sa: trepať sa, trieskať sa niekam zbytočne**; expr.: **drobčiť, cupkať, cupotať** [drobnými rýchlymi krokmi]: *dieťa drobčí, cupká za matkou*, expr.: **badkať** [drobnými pomalými krokmi]: *starká vyčerpáná badkala za nami*, expr. **krivkať** [krivajúc ísť]: *dedko krivká domov*; expr. **capkať, ťapkať, ťlapkať** [bosými nohami al. po niečom mäkkom, mokrom]: *capká, ťapká po koberci, po blate*

Usilovali sme sa ukázať, že slovesá so všeobecným významom, charakteristické svojou významovou difúznosťou, rozvíjajú pri sebe okrem niekoľkých [spravidla nie početných] synonym celú škálu synonymických podradov majúcich k základnému slovesu [dominante] vzťah špecifikácie, intenzifikácie, prípadne vzťah rodu a druhu (generický vzťah). Pri slovesách so všeobecným významom pokladáme za vhodné tieto podrady v synonymických slovníkoch uvádzať, a to predovšetkým z praktických dôvodov.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepková 26, Bratislava

LITERATÚRA

APRESIAN, J. D.: Lexičeskaja semantika. Sinonimičeskije sredstva jazyka. Moskva, Nauka 1974.

FILIPEC, J. — ČERMÁK, F.: Česká lexikologie, Praha, Academia 1985. 284 s. Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala. Bratislava, Veda 1987. 592 s.

Morfológia slovenského jazyka. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966. 496 s.

PECIAR, Š.: Z problémov slovesného vidu. Slovenský jazyk a literatúra v škole, 16, 1969/1970, s. 261—265.

PISÁRČIKOVÁ, M.: Synonymia slovies v uvádzacích vetách. Slovenská reč, 43, 1978, s. 210—216.

ROZANOVA, V. V.: Sinonimija glagolov dviženija v sovremennom russkom jazyke. In: Sinonimy russkogo jazyka. Red. A. P. Jevgenieva. Leningrad, Nauka 1972, s. 73—88.

RUŽIČKOVÁ, E.: Slovesá pohybu v slovenčine a angličtine. Bratislava, Veda 1982. 244 s.

SEKANINOVÁ, E.: Sémantická analýza predponového slovesa v ruštine a slovenčine. Bratislava, Veda 1980. 200 s.

Radšej 1 než východoslovenské I?

ABEL KRÁČ

1.1. Jazyk je zložitý a dialekticky protirečivý jav. Vlastnosti jazyka súvisia s jeho funkciami, s jeho materiálnym nositeľom, s používateľmi a jazykovou situáciou. V jazykových súvislostiach vystupujú celé súbory javov a rozličné činitele podmieňujúce spôsob prejavovania sa a jestvovania jazyka.

Zložitá je sama stavba jazyka. Každá rovina (foneticko-fonologická, morfológická, syntaktická, lexikálna), ba aj štýlové vrstvenie jazykových prostriedkov má osobitnú systémovú organizáciu prepojenú do jazykového celku, ktorý je systém systémov (supersystém).

Protirečivosť jazyka sa prejavuje rozlične. Spočíva i v tom, že jazyk je sociálny, t. j. nadindividuálny jav, no fyzicky sa neprejavuje (nejestvuje) mimo činnosti jednotlivého nositeľa jazyka. Jazyk je fyzicky prítomný v jedinečných rečových výkonoch, ale nie je majetkom jednotlivca, lež majetkom jazykového spoločenstva. Jednotlivci si ho musí osvojiť ako sociálny objekt, ako čosi, čo jestvuje nezávisle od neho, ako spoločensky reklamované normy jazykového správania. Súvisí to s princípmi organizácie a so spôsobom jestvovania ľudskej spoločnosti.

1.2. Ľudia tvoria rozličné sociálne celky a jestvuje hierarchická štruktúra v rámci väčších (národných) spoločenstiev. Hierarchia sa prejavuje tak, že nižšia (podradená) štruktúra podlieha autorite a vplyvu vyššej (nadradenej) štruktúry. Takými sociálnymi štruktúrami sú napríklad rodina, menší alebo väčší pracovný kolektív, obec atď. V každej sociálnej štruktúre platia isté normy správania sa jednotlivcov, skupín a pod. Normy zabezpečujú poriadok — „socializujú“ jednotlivcov, chránia usporiadané jestvovanie spoločenstva. Normy jednotlivých sociálnych štruktúr nemôžu byť zásadne protirečivé alebo sa musí pripúšťať ich ohraničené pôsobenie v rámci jednotlivých štruktúr. Záujmy jednej štruktúry nemôžu vylučovať záujmy inej štruktúry. V prípade kolízie sa normy uplatňujú hierarchicky, podľa veľkosti a významu vystupujúcich štruktúr. Platí zákonitosť: čím väčšie, komplikovanejšie a vyspelejšie je spoločenstvo, tým zložitejšie je i súbor

noríem upravujúcich jeho život a tým starostlivejšie sa celospoločen-sky sleduje zachovávanie sociálnych noríem zo strany jeho individuál-ných alebo skupinových príslušníkov; čím vyššia je kultúrna úroveň spoločenstva, tým náročnejšie a diferencovanejšie sú požiadavky na sociálne správanie sa jednotlivca.

2.1. V jazyku sa prejavujú jazykové normy. Na rozdiel od niekto-rých iných (sociálnych) noríem narúšanie jazykových noríem sa ne-vymáha osobitnými sankciami. Pretože jazyk patrí do okruhu duchov-nej kultúry, uplatňovanie jeho noríem a posudzovanie priestupkov voči nim závisí od stupňa (úrovne, stavu) duchovnej kultúry prísluš-ného spoločenstva. Trochu presnejšie by sme mohli povedať, že ja-zykový stav spoločenstva — stav jazykovej kultúry — závisí od jeho kultúrnej úrovne a jazyková kultúra je príznakom kultúrnej úrovne spoločnosti (Král — Rýzková, Základy jazykovej kultúry, SPN — v tlači). Najdôležitejší je stav celospoločenského jazykového útvaru (spisovného, literárneho jazyka, štandardu) vypracúvaného pre naj-vyššiu sociálnu štruktúru — pre národ. Na opačnej strane stojí jed-notlivý používateľ jazyka s jeho individuálnym jazykovým úzom (idiolektom).

Jazyk vystupuje v zložitej spleti spoločenských vzťahov a súvislostí, čo nevyhnutne ovplyvňuje aj spôsob jeho jestvovania, aj jeho stav a vývin. Jestvujú napríklad rozličné čiastkové štruktúry toho, čo my voláme národným jazykom Slovákov — slovenčinou. Jestvujú idiolek-ty a sociolekty, nárečia a profesionálne jazykové útvary. Medzi týmito útvarmi jestvuje celkom prirodzene a nevyhnutne isté napätie a pre-javujú sa i protirečenia.

2.2. Jazyk má vnútornú dynamiku. Ukazuje sa v napätiach medzi konkurujúcimi jazykovými jednotkami, medzi potenciálne vznikajú-cim (novým) a potenciálne zanikajúcim. Jej motorom je spoločenský vývin a vnútrojazykové zákonitosti a nositeľmi sú, pravdaže, používa-telia jazyka. Tí sa (ako jednotlivci a skupiny) vo svojej jazykovej praxi pohybujú v rozličných sociálnych a pracovných sférach a použí-vajú rozličné jazykové útvary (jazykové štruktúry). Pritom (niekedy odôvodnene a správne, inokedy chybné) prenášajú prvky jednej štruk-túry do druhej. Celospoločensky dôležité je najmä ich správanie pri používaní spisovného jazyka. Jazykové správanie závisí od subjektívnej znalosti spisovných noríem, od osobnej kultúrnej úrovne, od úrovne jazykového vedomia i od subjektívneho citového vzťahu k jazyku. Veľkosť priepustu, ktorým prenikajú prvky jednej štruktúry do druhej a ktorým sa takto v jazykovej praxi ovplyvňuje stav spisovného jazyka (jazyková kultúra), je jazykové vedomie, národné povedomie a najmä kultúrna úroveň spoločnosti.

Z dynamiky spisovného jazyka i z bohatstva jeho prostriedkov vy-

plýva pre jednotlivého používateľa potreba trvalej práce na zdokonaľovaní zručnosti v používaní spisovného jazyka, na vhodnom, účinnom, predovšetkým však primeranom využívaní jeho prostriedkov.

2.3. Je pochopiteľné, že zložitá spleť vzťahov, v ktorej funguje jazyk, sa musí študovať vedeckými metódami a že záväzné rozhodnutia týkajúce sa spisovného jazyka môže navrhnúť iba vedecká disciplína študujúca jazyk — jazykoveda. Vo všetkých kultúrnych spoločenstvách sa pokladá za samozrejmé, že sa v praxi rešpektujú vedecky odôvodnené poznatky — v jazykovej praxi sa rešpektujú poznatky jazykovedy. Rešpektujú sa najmä také poznatky a praktické poučenia, za ktorými stojí kolektívna autorita kompetentnej jazykovednej inštitúcie. Takou inštitúciou je u nás Jazykovedný ústav L. Štúra SAV. Rozličné spoločenské inštitúcie, tobôž ich jednotliví reprezentanti nemôžu presadzovať rozličné stanoviská, hlásať rozličné teórie, posudzovať tú istú vec rozličným spôsobom a nárokovat si právo usmerňovať spoločenskú prax zo subjektívnych pozícií. To zásadne protirečí štruktúre spoločnosti, jej zdravému vývinu a zákonitostiam kultivovania a kultúry (bod. 1.2, 2.1.).

2.3.1. Vzťah doktorých Slovákov k spisovnej slovenčine a k slovenskej jazykovede je rozporný. Mnohí sa správajú podľa chybnnej domnienky, že keď hovoria po slovensky, majú právo rozhodovať aj o zásadných otázkach spisovnej slovenčiny, a v tom, čo im subjektívne nevyhovuje, nemusia sa podriaďovať iným autoritám, napríklad autorite slovenskej jazykovedy. Podaktorí ju ako autoritu pre svoje jazykové správanie neuznávajú a svoje úvahy o spisovnej slovenčine pokladajú za vhodné na všeobecné rozšírenie. Nezdravé je to najmä v situáciách, keď im pracovné postavenie, funkčné zaradenie alebo autorita v istom prostredí založená na vykonávaných funkciách umožňuje vplývať na toto prostredie. Veľmi nezdravé je to najmä v škole. Ďaleko siahajúce môžu byť dôsledky takýchto postojov jednotlivcov vystupujúcich v národných inštitúciách a v ich mene, ak vysoká frekvencia takýchto vystúpení umožňuje vznik dojmu, že nejde o individuálne, lež o inštitucionálne stanoviská (tak je to v rozhlase a televízii).

2.3.2. Vedecké poznanie je založené na trvalej diskusii, na poznávaní vecí z rozličných strán, rozličnými metódami a s rozličnou teoretickou výzbrojou. Vedecké poznatky sa musia permanentne preverovať, dopĺňať a upravovať alebo aj opravovať. Treba však dobre rozlišovať vedeckú diskusiu a prax a rešpektovať osvedčenú zásadu, že praktické aplikácie a zásahy do praxe v mene teórie majú nasledovať až po uzavretí diskusie a prechod z roviny teórie do roviny praxe by sa mal uskutočňovať organizovane, aby nevznikal chaos. Napríklad jazykovedná kodifikácia (oficiálne schválený opis jazykovej normy)

sa môže zmeniť iba rovnocenným kodifikačným aktom. U nás to nie je celkom samozrejmé. Nie je to samozrejmé najmä v oblasti spisovnej výslovnosti (ortoepie).

3.1. Prvá vyčerpávajúca systematická kodifikácia slovenskej spisovnej výslovnosti sa uskutočnila r. 1984 vydaním *Pravidiel slovenskej výslovnosti*. Pravidlá vyšli bez podstatnejších zmien v druhom vydaní r. 1988. Ich vydaniu predchádzala publikačná diskusia o rozličných javoch slovenskej výslovnosti a podrobná diskusia v príslušných orgánoch. Osobitne sa riešila i otázka výslovnosti spoluhlások *l*, *ľ* (porov. napr. Kráľ, 1975, a, b, c, d — tu sa cituje najdôležitejšia literatúra). Pravidlá sa v tomto bode neodchýlili od predchádzajúceho vývinu a staršej kodifikačnej tradície (porov. početné vydania Pravidiel slovenského pravopisu a staršie slovenské gramatiky od hodžovsko-hattalovskej reformy v polovici 19. storočia). Na žiadnom stupni prerokovania pripravovaného (alebo už pripraveného) textu Pravidiel slovenskej výslovnosti nevznikli pochybnosti o správnosti terajšieho riešenia.

3.2. Ako je známe, diskusia o výslovnosti *ľ* v spisovnej slovenčine je taká stará ako sama spisovná slovenčina. Súvisí to s menšou pevnosťou tohto výslovnostného prvku v kultivovaných slovenských prejavoch, s postavením *ľ* v jazykovom systéme slovenčiny (porov. Kráľ, 1975 a), ale aj s nedorozumeniami pri hodnotení základných črt spisovnej slovenčiny a s postojom niektorých používateľov spisovného jazyka k celospoločenským hodnotám, medzi ktoré musíme na poprednom mieste rátať spisovný jazyk.

V každom jazyku sú také miesta, prvky, javy, ktoré sa vyznačujú väčšou dynamikou, ktoré nie sú také ustálené ako iné prvky príslušnej jazykovej roviny, alebo prvky, ktoré nepatria do centra jazykového systému a ktoré mali rozličné osudy v rozličných jazykových útvaroch príslušného národného jazyka a ku ktorým majú používatelia spisovného jazyka diferencované subjektívne [citové] vzťahy. Slovenčina a slovenská spoluhláska *ľ* nie je v tom výnimka.

3.2.1. Úvahy a diskusie o *ľ* nie sú nič mimoriadne a istá neustálenosť výslovnosti *ľ* sama osebe neodôvodňuje nijaký zásah do terajšej kodifikácie. Mimoriadne a trochu charakteristické je to, že sa nájdú jednotlivci, čo si reklamujú právo v menšom alebo aj väčšom rozsahu demonštratívne nerešpektovať platnú kodifikáciu, a nájdú sa i takí, čo pri tom [jedni vedome, iní nevedome] využívajú [zneužívajú] autoritu zastávaného úradu alebo vykonávanej funkcie. Taký je aj prípad jednej predsedníčky poroty obvodných kôl Hviezdoslavovho Kubína. Čitateľka Kultúry slova napísala o tom redakcii list. Píše v ňom:

„15. apríla 1988 sme mali metodické združenie, na ktorom nás jedna kolegyňa, ktorá bola predsedníčkou poroty na obvodných kolách Hviez-

doslavovho Kubína, oboznámila s úrovňou tejto obľúbenej súťaže. Hovorila o kladoch i nedostatkoch. Medzi nedostatkami uviedla aj nesprávnu výslovnosť slabík *de, te, ne, le, di, ti, ni, li*. Tieto slabiky vraj recitátori vyslovujú veľmi mätko (po východniarsky). „Nech žiaci radšej vyslovujú tieto slabiky tvrdo, ako by ich mali vyslovovať príliš mätko“, povedala.“

Pisateľka listu požiadala o zásadné stanovisko k tejto veci. Formulujeme ho takto:

3.3. V Pravidlách slovenskej výslovnosti (§ 174, s. 139) sa uvádza: „Vo výslovnosti spoluhlások *t, d, n, l* — *t', d', ň, l'* sa v spisovnej slovenčine vyskytuje viacej ortofonických a ortoepických chýb. Prejavujú sa najmä ako nedostatočná mätkosť spoluhlásky *l'* a ako chybné používanie tvrdých spoluhlások *t, d, n, l* namiesto mäkkých *t', d', ň, l'* a naopak.“ Na s. 83 sa zasa píše: „V spisovnej slovenčine pripúšťame všetky typy *l'*, no uprednostňujeme mäkké a zmäččené *l'*. Z ortoepického hľadiska je dôležité, aby sa zachovával dostatočný rozdiel medzi *l* a *l'*.“

Neodmieta sa teda (nie je chybné) ani veľmi mäkké *l'* a zdôrazňuje sa najmä nevyhnutnosť zachovávať dostatočný rozdiel medzi *l* a *l'*; vôbec (v nijakej pozícii) sa nepripúšťa nahrádzanie *l'* spoluhláskou *l*. Je to najnovšia kodifikačná úprava. Kým platí terajšia kodifikácia, majú všetci kultivovaní používatelia spisovnej slovenčiny kultúrnu povinnosť vyslovovať *l'* v rozsahu kodifikácie. Učitelia majú povinnosť sprostredkovať túto kodifikáciu svojim žiakom. Od tejto kategorickej požiadavky nemožno nateraz ustúpiť, ak nechceme spochybniť akýkoľvek kodifikačný akt v jazykovede. Jazykový vývin sa tým, pravdaže, nezastaví. Bude sa uskutočňovať v jazykovom napätí, ktoré je prirodzeným spôsobom jestvovania jazyka (bod 1., 2.).

3.3.1. Zo všeobecných úloh školy vyplýva, že učitelia majú veľkú zodpovednosť za upevňovanie a rozširovanie spisovnej slovenčiny aj ako hovorenej reči, teda aj za vyučovanie spisovnej výslovnosti. Osobitnú funkciu pri kultivovaní reči má však slovesné umenie. Slovesné umenie v tejto funkcii vznikalo a s ňou dodnes vo všetkých jazykových spoločnostiach jestvuje. Recitácia a umelecký prednes, toľž ako predmet umeleckej súťaže, má tu exponovanú úlohu vychovávať aj k umeleckému stvárneniu, precíteniu a využitiu zvukových kvalít nástroja tohto umenia — jazyka a spisovného jazyka. Slovesné umelecké diela napísané spisovnou slovenčinou sa musia prednášať podľa noriem spisovnej výslovnosti. Mala by to vedieť a rešpektovať aj členka poroty v súťaži umeleckého prednesu, toľž v takej významnej súťaži, akou je Hviezdoslavov Kubín. Tento prípad, žiaľ, nie je výnimka. Súvisí so stavom, o ktorom sa hovorí v bode 2.3.1.

4. Podľa citovaných úsekov Pravidiel slovenskej výslovnosti výcho-

doslovenské *l* možno vyslovovať aj v spisovných prejavoch a jeho nahrádzanie tzv. tvrdým *l* je celkom neprípustné. Nemožno povedať, že Východoslováci nevyslovujú *l* správne, ak ho vyslovujú tak, ako jestvuje vo východoslovenských nárečiach, hoci kodifikácia uprednostňuje tzv. zmäkčené a mäkké *l*, nie tzv. veľmi mäkké *l*. Pisateľka listu má pravdu, keď sa domnieva, že „nie je až taký veľký rozdiel medzi výslovnosťou *de, te, ne, le, di, ti, ni, li* v nárečiach východného Slovenska a v spisovnej slovenčine, aký je medzi mäkkou výslovnosťou *de, te, ne, le, di, ti, ni, li*.“ Pisateľka odôvodnene nesúhlasí s tvrdením, že „ak žiaci nevedia vysloviť správne (táto kvalifikácia je v zmysle citovaného textu Pravidiel slovenskej výslovnosti chybná — Á. K.) *de, te, ne, le, di, ti, ni, li*, nech radšej vyslovujú tieto slabiky tvrdo.“ Argumentuje: „... žiaci sa ani v jednom ročníku neučia, že majú vyslovovať slabiky *de, te, ne, le, di, ti, ni, li* nejakou stredne mätko, ale mätko.“ Argumentáciu čitateľky Kultúry slova možno z pedagogických dôvodov zásadne prijať.

Z našej úvahy možno urobiť tieto závery:

5.1. Spisovný jazyk je najdôležitejší útvar národného jazyka. Spisovný jazyk sa stále vyvíja, mení. Jeho vyjadrovacie možnosti a prostriedky sú prakticky neohraničené — spisovný jazyk si individuálne osvojujeme ako osobitný jazykový útvar po celý život.

5.2. Nemožno mechanicky prenášať (ale ani odvrhovať) jazykové prostriedky známe z osobného životného a pracovného prostredia. Tieto prostriedky treba konfrontovať so spisovným jazykom systematickým štúdiom, používaním príručiek a inej literatúry. Rozhodujúca je ústrojnosť, funkčnosť a primeranosť jazykového prostriedku.

5.3. Používatelia jazyka môžu osobnou jazykovou disciplínou podporovať stabilitu a autoritu spisovného jazyka a zvyšovať jazykovú kultúru spoločnosti. Jazyková kultúra je veľmi významným činiteľom kultúrnej úrovne spoločnosti.

5.4. Kolízie medzi spisovným jazykom a nespisovnými jazykovými útvarmi sú nevyhnutným prejavom jestvovania rozličných sociálnych štruktúr a ich diferencovaného účinkovania v spoločnosti. Môžu byť aj motorom jazykového vývinu. Kultivovaní používatelia spisovného jazyka môžu redukovať tieto kolízie na minimum, ktoré nenarúša stabilitu spisovného jazyka; nemôžu ich však vylúčiť.

5.5. Jazykové prostriedky nemožno posudzovať podľa subjektívneho kritéria páčivosti daktorých jeho prvkov a črt. V jazyku je príznakové to, čo nie je subjektívne ustálené, čo nie je zautomatizované. Už L. Štúr správne upozornil, že „v reči nesmie a na žiaden spôsob nemôže byť zákonom: ľúbenie alebo neľúbenie sa dajedných foriem, bo ľúbenie je vec každého jednotlivca...“ [Štúr, 1957, s. 144]. Toto upo-

zornenie je v súvislosti so spisovnou slovenčinou veľmi aktuálne dodnes.

5.6. Celospoločensky je žiadateľné, aby sa s primeraným rešpektom prijímali usmernenia, odporúčania, hodnotenia, rady a poznatky jazykovedy. Zvýšiť autoritu slovenskej jazykovedy musia predovšetkým sami jazykovedci svojou prácou, ale tento rozumný cieľ sa ťažko dosiahne, ak si používatelia spisovnej slovenčiny neosvoja poznanie, že kvalifikované úsudky o spisovnej slovenčine prislúcha formulovať odborníkom. Žiadateľné je, aby sa nekvalifikované preskripcie a zásahy nevyskytovali.

5.7. Nemožno pripustiť, aby sa naša súčasná jazyková situácia dramatisovala. V jazykovej kultúre máme rozličné nedostatky, no niet dôvodu na jej paušálne negatívne hodnotenie. Je pravda, že dnes nemáme takú spoločensky a kultúrne významnú inštitúciu, ktorá by sa mohla vyhlásiť za vzorného predstaviteľa kultúry dnešnej spisovnej slovenčiny. Ale absolútny počet kultivovaných spisovných prejavov sa zväčšuje a kultivované spisovné prejavy majú v značnej časti našej spoločnosti veľkú jazykovú autoritu. Jestvuje a pôsobí vysoká citlivosť na jazyk, o čom svedčia i časté kritiky jazykových chýb a nedostatkov adresované takým inštitúciám, ako je divadlo, rozhlas, televízia. Vyslovujú ich aj jednoduchí ľudia.

Našu jazykovú kultúru nemôžeme posudzovať iba podľa stavu v daktorej inštitúcii a vonkoncom nie mechanickým zratúvaním ortoepických javov. Preto ani (neuspokojujúcu) jazykovú kultúru nášho rozhlasu a televízie nemožno stotožniť s jazykovou kultúrou Slovákov.

5.8. Spoluhláska *l* patrí do inventára základných prvkov spisovnej slovenčiny. S inými prvkami jazykového systému je pospájaná mnohými štruktúrnymi vzťahmi. Kodifikačný osud spoluhlásky *l* nemožno hľadať v samej frekvencii takých spisovných prejavov, v ktorých sa vyskytuje bezchybne podľa súčasnej kodifikácie. Tento bod ortoepickej kodifikácie (práve s ohľadom na predchádzajúci vývin a súčasný stav) nevyžaduje ani neumožňuje zásadnejšiu zmenu. Taká zmena by sa negatívne dotkla autority spisovnej slovenčiny.

5.9. Máme právo i povinnosť zamýšľať sa nad eventuálnym smerovaním jazykového vývinu v hociktorom bode jazykového systému. Uvedomujeme si však, že nemáme vedecký aparát, ktorý by umožnil už teraz dovidieť do času, v ktorom nebude jestvovať ortoepický problém vyslovovania alebo nevyslovovania *l* v spisovnej slovenčine — nemáme možnosť s takouto istotou anticipovať vývin slovenčiny.

5.10. Diskusia o slovenskej spisovnej výslovnosti by sa nemali redukovať na problém výslovnosti *l*, resp. *ä*. V slovenskej spisovnej výslovnosti sú mnohé iné problémy a javy zasluhujúce si pozornosť teoretikov i praktikov, javy, v ktorých sa v praxi tiež robí veľa chýb

[zdvojené spoluhlásky, znelostná asimilácia, výslovnosť samohláskových skupín, prízvukovanie jednoslabičných predložiek, intonácia rozličných typov viet, napr. zisťovacích a doplniacich otázok — najmä pri čítaní]. Podaktoré z týchto javov majú tiež vyššiu frekvenciu a robia ťažkosti väčšiemu počtu používateľov spisovnej slovenčiny, a predsa sa nenavrhujú radikálne riešenia sledujúce pochybné uľahčenie práce pri používaní spisovného jazyka. Slovenská ortoepia nie je iba vyslovovanie alebo nevyslovovanie *ʔ*. Postavenie *ʔ* v systéme slovenských hlások a v slovenskej ortoepii je však opísané jasne, vyčerpávajúco a prístupne.

5.11. Pre upevňovanie jazykovej kultúry slovenčiny je dôležité, aby sa z radov porotcov súťaží umeleckého prednesu nešírili názory protirečiacie našej ortoepickej kodifikácii. V tejto veci by sa mali urobiť aj isté inštitucionálne kroky.

5.12. V jazyku nemožno nič dosiahnuť násilu. Lenže terajšia ortoepická kodifikácia nerobí nijaké násilie na spisovnej slovenčine požiadavkou vyslovovať spoluhlásku *ʔ* tak, ako to stojí v Pravidlách slovenskej výslovnosti. Naopak — z dôkladného štúdia predchádzajúceho vývinu a terajšieho stavu i s ohľadom na potrebu stability slovenčiny dnes i v budúcnosti prijalo sa riešenie, o ktorom sme aj tu hovorili. Bolo by primerané, keby sme sa teraz pousilovali správať podľa poznania, že bez práce a dobrej vôle to nejde ani v jazyku a že my Slováci túto prácu a vôľu tiež veľmi potrebujeme.

*Filozofická fakulta Univerzity Komenského
Gondova 2, Bratislava*

LITERATÚRA

HABOVŠTIAK, A.: O výslovnosti skupín *le, li*. Slovenská reč, 18, 1952/53, s. 225—234.

KRÁL, Ā. (1975a): Tvrdé a mäkké spoluhlásky. Kultúra slova, 9, 1975, s. 9—15.

KRÁL, Ā. (1975b): Spoluhlásky *t, d, n, l — t, dʹ, ñ, l* v domácich slovách. Kultúra slova, 9, 1975, s. 46—51.

KRÁL, Ā. (1975c): Zdomácnovanie cudzích slov a výslovnosť *t, d, n, l — t, dʹ, ñ, l* v prevzatých slovách. Kultúra slova, 9, 1975, s. 68—72.

KRÁL, Ā. (1975d): Spoluhlásky *t, d, n, l — t, dʹ, ñ, l* v prevzatých slovách. Kultúra slova, 9, 1975, s. 101—106.

KRÁL, Ā.: Pravidlá slovenskej výslovnosti. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1984; 2. vyd. 1988. 626 s.

SABOL, J.: Zásady a východiská pri kodifikácii slovenskej ortoepickej normy. In: Kultúra spisovnej slovenčiny. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1967, s. 178—181.

STŮR, E.: Náuka reči slovenskej. [Výťah so spisu oproti Hlasom.] Slovenčina naša. Zv. 5. Bratislava, Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry 1957, s. 133—145.

UHLÁR, V.: Upevnenie a rozšírenie *ŕ* v spisovnej slovenčine. Slovenská reč, 23, 1958, s. 91—102.

Miera ovládania jazykovej normy

[Analýza otázok poslucháčov rozhlasovej jazykovej poradne]

ANNA ORAVCOVÁ

Spisovný jazyk v súčasnom období rozvoja našej spoločnosti má celospoločenskú platnosť. Tento fakt sa všeobecne prijíma a uznáva. „Dnes spisovný jazyk integruje a syntetizuje v sebe celonárodné bohatstvo, takže vlastne reprezentuje národný jazyk“ (Kačala, 1987, s. 10). Počet aktívnych používateľov spisovného jazyka i jeho pasívnych prijímateľov stále rastie. „Socialistické zriadenie vyžaduje angažovanosť ľudí nielen v práci, ale aj pri organizovaní práce a vo verejnom živote... Vystúpenia robotníkov alebo roľníkov na pracovných poradách, aktívoch... majú ráz verejných vystúpení... Treba si uvedomiť, že každý prejav, ktorý má nesúkromný, verejný charakter, je alebo spisovný, alebo smeruje k spisovnosti“ (Pauliny, 1979, s. 45—46). „...čoraz viac príslušníkov jazykového spoločenstva je v takej situácii, že sa musí dorozumievať spisovným jazykom“ (Horecký, 1984, s. 162). F. Kočiš (1986, s. 159) na vedeckej konferencii o jazykovej politike a jazykovej kultúre takisto konštatoval, že spisovný jazyk sa stáva nevyhnutnou, prirodzenou súčasťou aktivity socialistického človeka a treba rátať so vzrastajúcim počtom používateľov spisovného jazyka. Zdôraznil však aj to, že treba rátať „najmä so skvalitňovaním jazykových prejavov“.

Predpokladom skvalitňovania jazykových prejavov (písaných či hovorených) je pozitívny vzťah používateľov jazyka k spisovnému jazyku, vedomé úsilie o jeho hlbšie poznanie. Záujem profesionálnych používateľov spisovného jazyka (máme na mysli predovšetkým spisovateľov, prekladateľov, redaktorov, novinárov, hercov, pracovníkov rozhlasu a televízie) o kultivovanie, zdokonaľovanie vlastného prejavu je (alebo by mal byť) samozrejmosťou. Veľmi cenný je však záujem bežných používateľov jazyka, ktorý je motivovaný snahou doplniť si poznatky, overiť pochybnosti. O tom, že takýto záujem o spisovný jazyk je nemalý, svedčí množstvo listov adresovaných Jazykovednému ústavu Ľudovíta Štúra SAV, ale aj Československému rozhlasu v Bratislave,

ktorý od r. 1952 pravidelne vysielala jazykovú poradňu. Rozhlasovej jazykovej poradni sa vo verejnosti venuje viac pozornosti ako iným rubrikám s podobným poslaním. (Máme na mysli pravidelné jazykové rubriky v Nedeľnej Pravde, vo Večerníku, v Práci, v Ľude a inde, ktorých cieľom je starostlivosť o jazykové vzdelávanie a jazykovú výchovu verejnosti.) Súvisí to s exponovaným časom vysielania ráno pred správami a s tým spojeným dosahom na mimoriadne veľký počet poslucháčov (porov. Pisárčiková, 1979, s. 192). Od r. 1980 sa v rámci rozhlasovej jazykovej poradne koncom každého mesiaca vysielala relácia *Odpovede na listy poslucháčov*. Tejto relácii venujeme pozornosť v našom príspevku. Preštudovali sme vysielané texty (otázky a odpovede) od vzniku relácie do konca r. 1987. Nejde nám, pravda, o odpovede, ale o otázky (o problémy), ktoré predkladá redaktor relácie na základe otázok z listov poslucháčov.

Otázky vybrané z listov a v nevyhnutných prípadoch istým spôsobom štylizované nám o pisateľovi listu, o jeho vzdelanostnej úrovni a sociálnom zaradení nehovoria nič alebo len veľmi málo. Poskytujú však dobrý materiál na získanie obrazu o citlivých (neuralgických) bodoch (porov. Horecký, 1988) vo všetkých čiastkových jazykových systémoch, ktoré sa budú sledovať pri výskume jazykovej komunikácie. Na základe otázok si môžeme urobiť obraz aj o tom, ako poslucháči, ktorí píšú do rozhlasovej jazykovej poradne, ovládajú, resp. neovládajú jazykovú normu. Môžeme teda sledovať „spätnú väzbu medzi výsledkami lingvistických výskumov a tým, ako sú tieto výsledky, ktoré v optimálnom prípade odrážajú objektívne jestvujúcu normu, vo vedomí a v praktickej rečovej činnosti používateľov jazyka osvojené, interiorizované“ (Buzássyová, 1988).

Pod ovládaním jazykovej normy rozumieme ovládanie zákonitostí jazykového systému a ovládanie jazykových prostriedkov: fonologických, gramatických, slovotvorných, lexikálnych, ako aj funkčnej a stylistickej diferenciacie jazyka a pravopisnej kodifikácie.

Všetky problémy, na ktoré sa reagovalo v rozhlasovej jazykovej poradni v rámci odpovedí na listy poslucháčov, sme rozdelili do troch skupín (porov. tabuľku na s. 51).

I. V prvej skupine (ovládanie jazykovej normy) sú upozornenia, ktoré sú dôkazom záporného postoja poslucháčov k jazykovým chybám (jazykovú chybu chápeme ako neodôvodnený odklon od normy; porov. Ondrejovič, 1986, s. 212). Poslucháči posielajú do jazykovej poradne výstrižky z novín s podčiarknutou chybou bez komentára, alebo (a to častejšie) vyjadria aj svoje rozhorčenie nad častým opakovaním chýb najmä v hovorených prejavoch (*búri sa mi jazykový cit, zaráža ma, znepokojuje ma, rozčuluje ma, nepáči sa mi používanie v kultivovaných jazykových prejavoch...*). Upozornenia sa týkajú výslovnosti a

jazykové problémy	jazyková norma		
	ovládanie	nedostatočné ovládanie	
	upozornenie na chyby	váhanie	pochybnosť
		a) medzi variantmi b) medzi správnym a nesprávnym	a) vyplývajúca zo znalosti (o nesprávnom) b) vyplývajúca z neznalosti (o správnom)
			1. žiadosť o vysvetlenie 2. kritika

pravopisu (*gdo, niegdo, cvikla, závet*), skloňovania (*v štvrtej rade, herci idú z role do role, s hokejovými reprezentantami, v špaži*), časovania (*hraje, hrajeme*), tvorenia slov (*morkaci, Castrove vystúpenie, Lukáčove strieľanie*), slovnej zásoby (*zbytok, kelimok*), väzieb (*prezradím na vás*), lexikálneho významu (*zberať liečivé rastliny*), nadmerného používania cudzích slov, nevhodného používania odkazovacích zámen atď.

II. Pre druhú, najväčšiu skupinu problémov (nedostatočné ovládanie jazykovej normy) je príznačná neistota píšucich. Táto neistota sa prejavuje najmä ako váhavosť a pochybnosť.

1. Poslucháči váhajú,

ktorý tvar, výraz majú používať, ktorý je správny. Do tejto podskupiny sme zaradili otázky svedčiace o tom, že pisatelia listov nemajú istotu v používaní variantov v norme ani v používaní lexikálnych synonym. (Za varianty — porov. Ondrus — Horecký — Furdík, 1980 — sa pokladajú významovo totožné slová, ktoré sa líšia iba niektorými prvkami formálnej štruktúry.) Poznajú a aj používajú dve podoby (dva výrazy), no jednu z nich pokladajú za nespisovnú. Dožadujú sa vysvetlenia, ktorú podobu z dvojice (príp. z viacerých možných variantov) prijíma spisovný jazyk ako správnu. Medzi mnohými dvojicami slov (alebo ich podob), na ktoré sa poslucháči rozhlasovej jazykovej poradne pýtajú, nie je však vzťah správnosť — nesprávnosť, ale vzťah variantnosti v rámci spisovného jazyka. Poslucháči rozhlasovej jazykovej poradne majú problémy

— s hláskovými variantmi, t. j. s podobami s hláskovými rozdielmi v koreni slova, na slovotvorných švíkoch, v hláskovom zakončení slovotvorného základu a pod. (porov. Ondrus — Horecký — Furdík, 1980, s. 19). Hlásoky sa obmieňajú bez významovej zmeny. Ide o rovnocenné neutrálne, ale aj štylisticky príznakové hláskové varianty, napr.: *pe-*

rečník — peračník, šiška — šuška [vo význame „plod ihličnatého stromu“], blesnúť — blesknúť, perinák — periniak, špajla — špajdla; — s tvarovými [morfologickými] variantmi. Otázky sa týkajú najmä tvarov gen. sg.: pása — pásu, plynomeru — plynomera a tvarov gen. pl.: výher — výhier, slivák — sliviek, kariet — karát;

— so slovotvornými variantmi — s odvodenými slovami, ktoré majú odlišnú hláskovú podobu významovo totožných slovotvorných prípon, prípadne predpôn, napr.: prekladisko — prekladište, pondelkový — pondelňajší, bezpočetný — nespočetný;

— s lexikálnymi variantmi [synonymami]. Ide o významovo totožné synonymá, ktoré možno v texte zamieňať, príp. štylisticky využiť: šúpať — bieliť — lúpať (ovocie), jednohlasne — jednomyseľne (prijat uznesenie), od poslednej — od ostatnej (konferencie), zvyčajne — obyčajne; o synonymá s rozdielom domáce — cudzie slovo: jestvujúci — existujúci; o výrazy, ktoré sú v bežnej reči synonymné, ale v terminológii označujú dve rôzne veci: opäťok — podpäťok; o spojenia slov, ktoré sú v bežnom používaní rovnoznačné, ale v odbornej terminológii sa využíva iba jedno: protipožiarna ochrana — požiarna ochrana [terminologické je spojenie požiarna ochrana], ústredné kúrenie — ústredné vykurovania [terminologické je ústredné vykurovanie].

Inokedy poslucháči nevedia odlíšiť správny tvar [výraz] od nesprávneho. Ide tu o hláskové alebo pravopisné javy, ktoré môžu mať dosah na význam (štvrtka — štvrťka, závet — záveť, dodávateľ — dodavateľ, mylný — mýlny, vytypovať — vytipovať, Rogallovo krídlo — Rogalovo krídlo, sýtozelený — sýto zelený), o gramatické problémy (parcely — parcele, v kvartáli — v kvartále, v leče — v leči, o axeli — o axli, bďte — bďte), slovotvorné problémy (zľadovatený — zľadovateľ, špecifickosť — špecifičnosť, čertovo — čertove kopýtko), ako aj lexikálne javy (majorán — majoránka, rasca — kmín, črepník — kochlik).

Tento okruh otázok má pre výskum jazykovej komunikácie azda najväčší význam. Poskytuje materiál na výskum variantov, resp. ich distribúcie podľa komunikačných sfér.

2. Pisatelia listov do rozhlasovej jazykovej poradne vyjadrujú jednak pochybnosť v oprávnených prípadoch týkajúcich sa nesprávnych pravopisných, gramatických či lexikálnych javov, ale neraz pochybujú aj o správnych, náležitých javoch. Uvedieme niekoľko otázok týkajúcich sa prvého okruhu: Môže sa v názve košíckeho sídliska Dargovských hrdinov písať veľké H? — Je správny tvar rozkazovacieho spôsobu slovesa vyrozumieť vyrozumte(ma)? — Môžeme povedať, že sme sa stretli o pätnásť tridsať hodine? — Nemá byť v spojení kľúč k dosiahnutiu výsledkov predložka na? — Možno hovoriť o užitom umení? — Je oslovenie spektakulis súdruh dekan [na promóci] správne?

Príklady pochybnosti o správnych jazykových javoch: *V minulosti sa chodievalo pre vodu, prečo dnes chodíme po vodu — v čom je správnosť predložky po? — V tlači sme čítali, že filmy vyrobilo ERPO. Prečo vyrobilo, keď ide o ten reklamný podnik? — Myslíme si, že tvar prídavného mena v spojení profesiová morálka nie je správny. Nemá byť profesionálna alebo profesná morálka? — Môžeme šófera sanitky pomenovať sanitkár? — Môžu cyklisti do cieľa prichádzať? Ved' sloveso sa vzťahuje na chôdzu, nie na jazdu.*

III. Do tretej skupiny sme zaradili otázky, z ktorých je jasné, že pisatelia neovládajú jazykovú normu (ide, samozrejme, o neznalosť konkrétneho problému, na ktorý sa poslucháči rozhlasovej jazykovej poradne spytujú). Poslucháči

a) žiadajú vysvetlenie svojich jazykových problémov: pravopisných (kedy sa pred spojkou *a* píše čiarka, kedy má byť vo vloženej vete so zámenom *ktorý* čiarka, či možno písať predložku na konci riadka), gramatických (*ako treba skloňovať názov cigariet Clea, ako sa skloňujú zvieracie podstatné mená v množnom čísle*), slovotvorných (*ako sa tvoria obyvateľské mená — napr. takéto meno od miestneho názvu Spišská Belá*). Najviac otázok sa týka významu slov — poslucháči nevedia, čo niektoré slová značia. Ide o slová, ktoré už vypadli zo slovnej zásoby (napr.: *rat* = hrot, špic; *skývražiť* = byť skúpy, žgrolšiť), alebo o nepochopenie významu cudzích slov (*exkurz, šot, ažurita*), prípadne úzko špecializovaných termínov (*vyčiniť kože* = garbiarsky termín).

b) neoprávnene kritizujú. Žiadajú napraviť „jazykové chyby“ a niekedy navrhujú aj vlastné riešenie. Ide často o pramociare logické úvahy, pri ktorých sa nerešpektujú vlastné jazykové zákonitosti. Uvedieme aspoň niekoľko príkladov: *názov materská škola je nesprávny — mala by byť detská škola, lebo sa v nej neškolia matky, ale deti; spojenie nadobúdať niečo nekalým spôsobom vo význame „nečestným“ je nelogické, lebo kal je špina a z toho vyplýva, že nekalý = nie špinavý čiže je čistý; spojenie vedecko-technický pokrok je nadbytočné, nelogické, lebo technika je súčasť fyziky a fyzika je taktiež veda; spojenie neformálna diskusia je nezmyselné, lebo diskusia je formou rozhovoru, preto je formálna.*

Analýza problémov, na ktoré sa reagovalo v rozhlasovej jazykovej poradni v rámci odpovedí na listy poslucháčov, ukazuje, že najväčším zdrojom neistoty používateľov spisovného jazyka je variabilita jazykových prostriedkov. Na jednej strane je to nerozlišovanie štylisticky neutrálnych a príznakových variantov, na druhej strane nerozlišovanie variantov v norme a mimo nej. Dôležité však je, že pisatelia listov existenciu variantov v jazyku registrujú a chcú sa v ich používaní zorientovať. Svedčí to o ich aktívnom postoji k spisovnému jazyku,

k nástroju komunikácie, o vedomom úsilí zdokonaľiť vlastný hovorený či písaný prejav.

*Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava*

LITERATÚRA

BUZÁSSYOVÁ, K.: Opis dynamiky slovnej zásoby súčasnej slovenčiny a jeho podnety pre výskum jazykovej komunikácie. Referát na konferencii Dynamické tendencie v jazykovej komunikácii. Smolenice 23. 5. — 25. 5. 1988.

HORECKÝ, J.: Na okraj štruktúrnej stratifikácie jazyka F. Kočiša. Slovenská reč, 49, 1984, s. 162—167.

HORECKÝ, J.: Základné pojmy jazykovej komunikácie. Referát na konferencii Dynamické tendencie v jazykovej komunikácii. Smolenice 23. 5. — 25. 5. 1988.

KAČALA, J.: Spisovný jazyk a javisková reč. Kultúra slova, 21, 1987, s. 10—16.

KOČIŠ, F.: Teória a prax jazykovej kultúry. In: Jazyková politika a jazyková kultúra. Red. J. Kačala. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1986, s. 145—161.

ONDREJOVIČ, S.: O jazykovej chybe. In: Jazyková politika a jazyková kultúra. Red. J. Kačala. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1986, s. 209—213.

ONDRUS, P. — HORECKÝ, J. — FURDÍK, J.: Súčasný slovenský jazyk. Lexikológia. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1980. 232 s.

PAULINY, E.: Niekoľko poznámok o spisovnom jazyku v súčasnosti. In: Z teórie spisovného jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1979, s. 43—51.

PISÁRČIKOVÁ, M.: Aktuálne o rozhlasovej jazykovej poradni. In: Z teórie spisovného jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1979, s. 192—194.

ROZLIČNOSTI

Neformálne štruktúry a neformáli

Slovom *štruktúra* sa bežne označuje usporiadanie prvkov v nejakom celku, ale aj usporiadanie, vnútorné zloženie látky, ba aj spoločenského útvaru. Poznáme spojenia ako *štruktúra slabiky*, *morfematická štruktúra slova*, ale aj *štruktúra organizácie* a *štruktúra pôdy*. Podrobnejšie výklady o sémantickej stavbe slova *štruktúra* možno nájsť vo

všetkých výkladových slovníkoch. V súčasnosti však pred našimi očami vzniká nový význam: pod štruktúrou sa myslí jednoducho útvar alebo organizácia, združenie, napr. v spojeniach *nelegálne štruktúry* a *neformálne štruktúry*.

Prídavné meno v spojení *neformálna štruktúra* má tiež trochu posunutý význam. *Neformálny* nie je len taký, ktorý nelipne na [zvyčajnej] forme, na formalitách, ale taký, ktorý nemá všetky (predpísané) formálne náležitosti. To je práve príznačné pre spomenuté neformálne štruktúry, t. j. záujmové organizácie typu klubov (v Sovietskom zväze), ktoré vznikajú mimo formálnych štruktúr. Ich členovia sa označujú ako *neformáli*. K nám tieto výrazy prenikajú v prekladoch sovietskych prameňov.

Na tomto názve osoby sú pozoruhodné dve vlastnosti. Predovšetkým nedá sa povedať, že by bol utvorený záporovou predponou *ne-* od predpokladaného názvu *formál*, ako je to napr. v prípade *profesionál* — *neprofesionál*. Druhá vlastnosť je spôsob odvodenia, resp. vzťah k motivačnému základu. Ak v názvoch ako *liberál*, *radikál*, *asociál* (hovor.), ktoré sú významovo najbližšie k slovu *neformál*, môžeme jednoznačne určiť smer odvodzovania: *liberálny*, *radikálny*, *asociálny* človek → *liberál*, *radikál*, *asociál*, a teda konštatovať, že tu vlastne ani nejde o sufix *-ál*, slovo *neformál* nemôžeme odvodiť od spojenia *neformálny* človek. Motivačným základom tu je vlastne spojenie *člen v neformálnej štruktúre*, teda motivujúcim pomenovaním je celé spojenie *neformálna štruktúra*, pričom zo spojenia *neformálna štruktúra* sa berie práve len rozlišovací prvok.

Práve pre tieto slovotvorné odlišnosti pôsobí slovo *neformál* na pozadí takých slov ako *radikál*, *liberál*, ale aj takých ako *feudál*, *profesionál* ako neprimerané. Preto aj má nateraz zreteľný štylistický príznak hovorovosti, ba až slangovosti.

Ján Horecký

Kuchynský set

Pri čítaní reklamnej rubriky jedného z našich denníkov sme sa zastavili nad použitím pomenovania *set* v spojení *kuchynský set Ilona* v sprievodnom texte reklamy. Špecializované predajne nábytku v nej propagovali svoj výrobok skladajúci sa zo štyroch kovových stoličiek a kuchynského stola.

Úvaha o odôvodnenosti tohto pomenovania v uvedených súvislostiach vyplynula z toho, že slovo *set*, prevzaté z anglického jazyka, je v povedomí používateľov slovenčiny viazané predovšetkým na športovú

oblasť. Ako sa uvádza v Slovníku cudzích slov od M. Ivanovej-Šalínovej — Z. Maníkovej: Slovník cudzích slov A—Z (Bratislava, SPN 1979, s. 792), ide o športový termín anglického pôvodu s významom „ohraničená, samostatná, vymedzená časť zápasu (volejbalového, tenisového ap.)“. Druhý význam tohto slova, známy užšiemu okruhu odborníkov, je spojený s monotypovou sadzbou; slovo *set* má tu význam polygrafickej mernej jednotky. Otázka teda znie, či sa tieto dva terminologické významy nerozširujú o význam spätý s názvoslovím v nábytkárskom priemysle.

Vysvetlenie anglického slova *set* zaberá vo Veľkom anglicko-českom slovníku (Hais, K. — Hodek, B.: Veľký anglicko-český slovník. III. S—Z. Praha, Academia 1985, s. 2011—2016) šesť strán. Pomocou rôznych idiomatických prvkov totiž možno jeho význam modifikovať z viacerých hľadísk. Z nášho pohľadu je dôležitá podoba *set upon*, resp. *set on* s významom 1. súprava, kolekcia, sortiment, paleta a 2. v prenesenom význame niečo ucelené, kompletne teda komplet, resp. komplex.

Pracovníci drevárskeho a nábytkárskeho priemyslu označujú pomenovaním *set* výlučne kuchynský nábytok, špecifickejšie len súpravu určenú na stolovanie. Pomenovanie *set* sa takto vyskytuje popri iných synonymných slovenských lexikálnych jednotkách typu *súprava*, *súbor*, *sústava*, *zostava*, *komplet*, *systém* v spojeniach: *čalúnená súprava*, *skrinková zostava*, *dvoj lôžková súprava*, *skladobný systém*, *nábytkový súbor* a pod. Kým časť týchto výrazov sa uplatňuje v úlohe odborných termínov a časť ako ich synonymá, pomenovanie *set* chápeme ako lexikálnu jednotku cudzieho pôvodu, ktorá do spomínanej komunikačnej sféry prenikla prostredníctvom prekladov z odborných zahraničných publikácií. Československá štátna norma 91 0000 *Názvoslovie v nábytkárskom priemysle. Základné pojmy* totiž ako záväzné uvádza tieto odborné termíny: 1. *nábytková súprava* — s významom súprava zložená z jednotlivých výrobkov rôznych skupín a druhov nábytku určených na úplné funkčné vybavenie rôznych miestností (spálne, obývacej izby a pod.). Jednotlivé predmety sú pritom vytvorené na základe jednotnej tvarovej koncepcie väčšinou z toho istého materiálu a predávajú sa obvykle ako nedeliteľný celok; 2. *nábytkový súbor* — širšia skupina nábytkových jednotiek v rovnakom vzťahu ako v súprave, niektoré jednotky sú však zastúpené viacerými alternatívami, medzi ktorými je možná individuálna voľba. Z jedného súboru možno zostaviť niekoľko alternatívnych súprav.

Zo sémantického hľadiska teda pomenovaniu *set* zodpovedá všeobecne vžitá pomenovanie *súprava*. Svedčí o tom i fakt, že samotní pracovníci nábytkárskeho priemyslu tieto dve pomenovania ľubovoľne zamieňajú. Informačný katalóg nábytku 1985/86 uvádza: *Jedálenská*

súprava EMDE 6 sa skladá zo stola EMDE 6 a 6 stoličiek. Set je vyrobený z moreného duba...

V katológoch českých výrobných a obchodných podnikov sa toto slovo vyskytuje častejšie v spojení *jedálenský set*, pričom je doň zahrnutá aj tzv. rohová lavica.

Z uvedených súvislostí teda vyplýva, že z obsahovej stránky sa pomenovanie *set* viaže výlučne na kuchynské a jedálenské súpravy určené na stolovanie, ktoré netvorí súčasť celej jedálne či kuchynskej linky, môžu sa kupovať samostatne, ale bez ohľadu na to, či ide o stôl a štyri, šesť, či osem stoličiek alebo o tzv. kuchynskú lavicu so stolom a dvoma stoličkami. Spojenie *kuchynský set* takto bližšie nešpecifikuje konkrétne nábytkové jednotky a je voľne zameniteľné s uvedenými synonymami, ktoré v spojení s prídavným menom *kuchynský* dostatočne vystihujú pomenovaný objekt. Nemožno sa teda domnievať, že by zaradenie slova *set* do odborných katalógov bola vyvolala praktickú potrebu diferencovať tento druh kuchynského nábytku. Jeho výskyt možno skôr charakterizovať ako snahu o istú exkluzívnosť, pútavosť, oživenie, originalitu reklamných textov pri propagácii sortimentu nábytkových jednotiek. Svedčí o tom aj použitie tohto slova v reklame spomenutej v úvode. Takýmto spôsobom sa tento výraz postupne dostáva z odborných textov do publikácií a periodík populárneho charakteru: do informačných katológov určených verejnosti, prospektov, reklám. Je však pravdepodobné (výskum medzi časťou spotrebiteľov to aj dokázal), že pokiaľ nie je reklama doplnená vysvetľujúcim sprievodným textom, resp. fotografiou, náčrtom, bežný spotrebiteľ text nepochopí a reklama tak stráca svoju účinnosť.

Nezanedbateľným faktom je aj zvuková podoba tejto lexikálnej jednotky. Pri bežnom počutí (napr. v rozhlase alebo televízii) by totiž asimilácia spoluhlásky v rámci korelačného páru *t-d* mohla viesť ku skresleniu výsledného akustického dojmu a zámene dvojice *set* — *sed*.

Využívanie pomenovaní cudzieho pôvodu v odbornom i popularizačnom texte je pomerne časté. V našom prípade však existuje dostatočné množstvo ustálených a jednoznačných slovenských synonymných výrazov, ktoré v spojení s adjektívom *kuchynský* takú obsahovú náplň pomenovania *set*, akú má v súčasnosti, špecifikujú vhodne a vyčerpávajúco.

Alena Škapincová

Ks

SPRÁVY A POSUDKY

Gejza Horák završil sedemdesiatku

Akosi nebadane sa minuli roky, čo sme si v našom časopise pripomenuli vzácné životné jubileum významného slovenského jazykovedca Gejzu Horáka [pozri Kultúra slova, 13, 1979, s. 55—56]. Rovnako nebadane prešiel aj čas od posledného decembra r. 1984, keď jubilant naposledy vstúpil na pôdu jazykovedného ústavu E. Štúra ako jeho dlhoročný legítimný a zmluvne viazaný pracovník a začal sa na ňu sporadicky vracat ako niekdajší spolupracovník, kolega, priateľ... Všetko prešlo nepozorovane a nečujne preto, lebo zmena, ktorá v jubilantovom živote nastala, je iba vonkajšková: je síce na odpočinku, ale neoddychuje. Pracovnou aktivitou ustavične dáva vedieť o svojej prítomnosti a účasti na plnení programu slovenskej jazykovedy a vlastného životného programu a poslania. Presviedča nás o tom — obrazne povedané — bibliografický autoportrét (pozri Slovenská reč, 54, 1989, s. 45—50), ktorý si G. Horák v poslednom desaťročí dotvoril výraznými fahmi štetca (syntaktické štúdie, referáty na konferenciách, jazykové analýzy umeleckých diel ap.), ale aj jemnými fahmi (popularizačné príspevky v jazykových rubrikách, v rozhlase, v tomto časopise a inde).

Z rozmanitosti výskumných, pracovných a záujmových okruhov naďalej vyčnievajú nad ostatné okruhy dva záujmy — záujem o umeleckú literatúru a záujem o popularizáciu spisovnej slovenčiny a starostlivosť o jej kultúru.

V sústavnosti a intenzite sledovania našej umeleckej literatúry patrí G. Horákovi s najväčšou pravdepodobnosťou prvenstvo medzi slovenskými jazykovedcami. Usilovné čítanie pretavuje do rozborov jej jazyka a štýlu, a tak sme v ostatnom desaťročí dostali veľa príležitostí stretnúť sa prostredníctvom jeho analýz so súčasnými renomovanými spisovateľmi (V. Šíkula, K. Jarunková, P. Jaroš, J. Beňo a i.), s klasikmi národnej slovesnosti (Dobšinský, Kubáni, Timrava atď.), ako aj s publicistami a politikmi, ktorých jazyk ho zaujal a ktorých si vážil (O. Klokoč, B. Chňoupek). To všetko boli stretnutia v odborných časopisoch a zborníkoch. Jubilant sa však postaral aj novum v tejto oblasti: v denníku *Eud* vyšlo z jeho pera v rokoch 1985—1986 niekoľko desiatok glos, v ktorých propagoval rečové majstrovstvo slovenských prozaikov, vyhmätával osobitosti ich jazyka a štýlu a priťahoval k nim čitateľov.

Popularizácia spisovnej slovenčiny a starostlivosť o jej kultúru sú Horákovu staré a stále lásky. O vernosti týmto láskam vydáva svedectvo zláha drobných popularizačných príspevkov. S obľubou stavia v nich vedľa seba jazykové prostriedky s jemnými formovými, ale veľkými významovými rozdielmi (*staraf sa a starieť sa, zástera a zástierka*), s potešením eviduje a klasifikuje nové prírastky v slovnej zásobe (*známostkárstvo, vŕlovečiť sa, ohrievky, naslovovzatý kamoš, stavbárske mlieko*), vysvetľuje význam exkluzívnych slov, ktoré ho upútali slovotvornými, významovými či inými vlastnosťami (*šturivareška*) atď. Navyše — alebo na dôdakov, ako by povedal jubilant — v denníku *Eud* zakladá a sám zaplňa rubriku s názvom *Slovenčina po kvapkách*, teda s názvom, aký je schopný stvoriť vari iba G. Horák.

Medzi jazykovedcami zaoberajúcimi sa jazykovou kultúrou má jubilant výnimočné postavenie. Nezískal ho však len via facti, teda dlhodobým pôsobením v oblasti jazykovej kultúry, ale osobitosťou rukopisu. Jeho súradnice sú: svojrázny prístup k téme, precízny spôsob podania umocňovaný vyberanými jazykovými prostriedkami. Neberie hneď prvé slovo, ktoré mu zide na myseľ a tisne sa do pera, ale starostlivo vyberá, triedi, váži. Skrátka veľa investuje do formy, pravda, nie s cieľom ukázať vlastnú vládu nad slovom a so slovom, ale s úmyslom dotknúť sa umu aj srdca percipienta svojich textov. Okrem toho si zásadne nezatarasuje cestu k nemu nákladným metajazykom svojej profesie.

Vyzdvihovaním dvoch okruhov by sa ľahko mohol skresliť pracovný a záujmový profil jubilanta, preto je nevyhnutné pridať aspoň dôvetok, že do jeho bibliografie pribudli od ostatného bilancovania syntaktické štúdie, články o javiskovej reči a príprava nového vydania učebnice slovenčiny (spoluautor).

Sedemdesiatku zavŕšil Gejza Horák v 25. deň tohtoročného februára. Vďaka vstupujeme do radov gratulantov, čo ho chce pozdraviť pri vzácnom jubileu srdečným stiskom ruky ako niekdajšieho kolegu a ešte vždy dobrého priateľa, ako člena redakčnej rady časopisu Kultúra slova, jeho prvého hlavného redaktora a neúnavného bojovníka za vysokú jazykovú kultúru. Pri tomto významnom jubileu mu želáme dobré zdravie, spokojnosť a veľa radosti. A vo chvíľach, keby si molesta sanctus trúfalo začala všeličo nárokovat', veľa trpezlivosti naďalej láskyplne vyberať, triediť, previevať, skrátka cídiť témy aj slová a robiť radosť tým, čo radi spravodlivé a čisté slovenské slovo.

Ivan Masár

Letný seminár slovenského jazyka a kultúry v Bratislave

Od 25. júla do 21. augusta minulého roku sa konal už 24. ročník medzinárodného seminára slovenského jazyka a kultúry, známeho aj pod menom *Studia Academica Slovaca*. Zúčastnilo sa na ňom 150 frekventantov z 27 krajín Európy, Ázie, Afriky a Ameriky. Naš seminár v porovnaní s ostatnými je špecifický v tom, že sa na ňom zúčastňujú aj potomkovia našich krajanov žijúcich v počte viac ako jeden milión v Európe a v zámorí. Z celkového počtu bola jedna tretina účastníkov tohto typu. Kým potomkovia našich krajanov prichádzajú k nám ako niekdajší vystaňovalci, ktorých priťahuje stará vlasť — nové Slovensko, ostatní záujemcovia prichádzajú ako slovakisti, ktorí v cudzine pracujú so slovenčinou ako učitelia, prekladatelia, novinári a iní kultúrne pracovníci. Takých býva takmer jedna tretina. No najviac frekventantov je takých, ktorí si v rámci svojho filologického štúdia zvolili slovenčinu ako nepovinný slovanský jazyk alebo ju študujú ako predmet svojej profesie. Zloženie frekventantov je teda pestré sociologicky a ešte pestrejšie profesijne.

Program letného seminára slovenského jazyka sa koncipuje starostlivo so

zreteľom na širokú heterogénnu skladbu takéhoto kolektívu. Základnými metodickými zložkami programu sú: vedecká, jazykovo-praktická a vlastivedná zložka.

V rámci vedeckej zložky odznelo na seminári vyše 30 prednášok, z čoho viac ako 50 percent bolo jazykovedných. V chronologickom poradí odzneli prednášky na tieto témy: *Zápas o normu spisovnej slovenčiny v matičných rokoch* (R. Krajčovič), *Funkčné arytmie v modernej slovenskej próze* (J. Mistrik), *K aktualizácii frazeológie* (J. Miacek), *Využitie počítačov v slovenskom jazykovednom výskume* (P. Žigo), *Kodifikácia slovnej zásoby súčasnej spisovnej slovenčiny* (J. Kačala), *Dynamickosť a dynamika v jazyku* (J. Horecký), *Vývin opisu jazykových prostriedkov textovej syntaxe v slovenčine* (E. Bajžíková), *Slová nemeckého pôvodu v slovenských nárečiach* (A. Habovštiak), *Typológia slovenskej vety* (V. Krupa), *Expresívna zložka slovnej zásoby slovenčiny* (J. Dolník), *Z konfrontačnej syntaxe slovensko-českej* (M. Darovec), *Slová románskeho pôvodu v slovenčine* (K. Habovštiaková), *Názvy ulíc na Slovensku zo sémantického a štruktúrneho hľadiska* (E. Krošľáková), *Menný rod v slovenčine ako cudzom jazyku* (P. Baláž), *Perspektívy rozvoja slavistiky na Slovensku* (E. Horák), *Tabuizované slová v slovenčine* (B. Hochel), *Náďert rusko-slovenskej a slovensko-ruskej lexikografie* (Š. Švagrovský), *Lexikálna interferencia a jazyková korekcia pri jazykovom kontakte* (M. Servátka), *Slovenský etymologický slovník* (Š. Ondruš).

V rámci jazykovo-praktickej zložky sa frekventanti učili teoreticky aj prakticky slovenčinu. Boli rozdelení podľa schopností a predchádzajúcich vedomostí do krúžkov pre začiatočníkov, mierne pokročilých a pokročilých (prekladateľov, učiteľov a teoretikov štylistikov i teoretikov gramatikov). Praktické kurzy boli denne 2—4 hodiny a viedli ich vysokoškolskí, prípadne vybraní stredoškolskí pedagógovia.

Specifikom slovenského letného seminára je aj to, že vlastivedný a krajínovedný program je koncipovaný veľmi široko, aby sa frekventanti dobre oboznámili s históriou a súčasnosťou krajiny, v ktorej sa vyvinul a vyvíja slovenský jazyk. Slovensko je zaujímavé tým, že leží v srdci Európy, že susedí s tromi slovanskými a dvoma neslovanskými krajinami, ako aj tým, že má neobyčajne bohatú a pestrú históriu, ktorá nemohla výrazne neovplyvniť dnešnú podobu spisovnej slovenčiny. Frekventanti v rámci vlastivedného a krajínovedného programu vykonali niekoľko exkurzií po celom Slovensku (spolu 6 dní), navštívili múzeá, skanzeny, hrady, zámky, galérie, výstavy, sledovali bohatý kultúrny program v Bratislave i mimo nej, stretli sa s pracujúcimi podnikov, JRD i s predstaviteľmi spoločenských a politických organizácií v hlavnom meste i na vidieku. Osobitný záujem prejavili o folklór. Príťažlivým bodom na tomto seminári v posledných rokoch sú besedy so spisovateľmi — prozaikmi, básnikmi aj dramatikmi. Už tradične sa stretávajú účastníci tohto seminára s vedúcimi pracovníkmi vydavateľstiev a so spisovateľmi v Budmericiach. Do programu bolo zaradené aj premietanie slovenských filmov *Južná pošta* a *Štek* s diskusiou o nich, ako aj televíznej relácie *Jazyk a reč*.

Absolventi seminára *Studia Academica Slovaca* dostali 505-stranový zborník prednášok, ktoré odzneli na seminári. Tieto zborníky sa vyexpedovali aj na všetky slovákistické a niektoré slavistické pracoviská doma i v zahraničí.

Seminár má už tradične vysokú odbornú, politickú i spoločenskú úroveň a hlási sa naň čoraz väčší počet uchádzačov. Väčšina z nich prejavila záujem o slovakistickú, najmä jazykovednú literatúru a odniesla si so sebou do vlasti mnohé vzácné aktuálne publikácie, napr. *Krátky slovník slovenského jazyka*, *Malý synonymický slovník*, *Frekvencia tvarov a konštrukcií v slovenčine* i učebnice slovenčiny pre cudzincov. Doteraz absolvovalo Letný seminár slovenského jazyka a kultúry Studia Academica Slovaca viac ako 2300 účastníkov, z nich veľká väčšina pracuje v zahraničí vo funkciách pedagógov, redaktorov, tlmočníkov, jazykovedcov a kultúrnych pracovníkov. Niektorí z nich sa na tomto seminári zúčastňujú viac ráz a viacerí ostávajú študovať slovenčinu alebo i mimolingvistické odbory. Seminár Studia Academica Slovaca má dobré meno v zahraničí.

Olga Škvareninová

Nová bibliografia slovenskej jazykovedy

(DVONČ, L.: *Slovenskí jazykovedci. Biograficko-bibliografický slovník súčasných slovenských slovakistov a slavistov (1925—1975)*. 1. vyd. Martin, Matica slovenská 1987. 1388 s.)

Súborná personálna bibliografia slovenských slovakistov a slavistov zachytáva práce 163 slovenských jazykovedcov za päťdesiat rokov a obsahuje vyše 12 000 bibliografických jednotiek. Bibliografia L. Dvonča nadväzuje na existujúce jazykovedné bibliografie, najmä na knižné bibliografie od V. Blanára: *Bibliografia jazykovedy na Slovensku za roky 1939—1947* (Bratislava, Slovenská akadémia vied a umení 1950. 209, [1] s.) a samého autora: *Bibliografia slovenskej jazykovedy za roky 1948—1952* (Martin, Matica slovenská 1957. 231, [4] s.), *Bibliografia slovenskej jazykovedy za roky 1953—1956* (Martin, Matica slovenská 1958. 337, [2] s.), *Bibliografia slovenskej jazykovedy za roky 1957—1960* (Martin, Matica slovenská 1962. 341, [5] s.), *Bibliografia slovenskej jazykovedy za roky 1961—1965* (Martin, Matica slovenská 1970. 804, [2] s.), ale aj na personálne bibliografie za isté časové obdobie, ktoré boli uverejnené v rozličných časopisoch a zborníkoch pri príležitosti životných jubileí súčasných slovenských slovakistov a slavistov. L. Dvonč zároveň doplnil zatiaľ nespracované obdobia jazykovednej produkcie za roky 1925—1938 a 1966—1975.

Bibliografia *Slovenskí jazykovedci* má tri časti: bibliograficko-popisnú časť (s. 7—1180), jazykovedné slovakistické pracoviská na Slovensku (s. 1181—1244) a registre (s. 1246—1381).

Bibliograficko-popisná časť je jadrom práce. Tvoria ju abecedne usporiadané personálne bibliografie slovenských slovakistov a slavistov. Každá bibliografia obsahuje na začiatku aj najdôležitejšie životopisné údaje, čo dáva bibliografii charakter biograficko-bibliografického slovníka. Po životopisných údajoch nasleduje chronologicky usporiadaná bibliografia prác. V rámci jednotlivých rokov sa práce hierarchizujú tak, že najprv sa uvádzajú knižné práce (mono-

grafie, učebnice, vysokoškolské skriptá a pod.), potom vedecké štúdie v odborných a iných časopisoch i zborníkoch a napokon (v zarážke a menším typom písma) články menšieho rozsahu a krátke popularizačné príspevky.

Drobné príspevky, ktoré vyšli v jednom roku v určitom časopise v tej istej jazykovej rubrike alebo v tej istej publikácii, sa hniezdujú do jednej bibliografickej jednotky. Použitie tohto postupu a úpravy písania do odsekov je pri spracovaní neobyčajne bohatého bibliografického materiálu úspornejšie i prehľadnejšie a umožňuje aj používateľovi bibliografie ľahšie sa v nej orientovať.

Komplexný pohľad na autorov umožňuje — okrem jazykovedných a iných, priamo s jazykovedou súvisiacich prác, napr. z literárnej vedy i národopisu, v terminologických komisiách, pri vypracúvaní terminologických slovníkov, — zachytenie aj ich ďalšej činnosti, napr. ich spolupráce pri vypracovaní bibliografií, atlasov, vedení pravidelných rubrik a pod., edičnej činnosti v publikáciách vedeckého i beletristického rázu, prekladateľskej a redakčnej činnosti v publikáciách, časopisoch, periodických zborníkoch i v rozhlase. Každú bibliografiu uzatvára literatúra o jednotlivých autoroch.

Druhá časť je venovaná jazykovedným slovakistickým pracoviskám na Slovensku, je úzko spätá s prvou časťou a je jej potrebným doplnkom, lebo väčšina jazykovedcov pracovala alebo pracuje na týchto pracoviskách. Na prvom mieste sa spomína Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV ako výskumné pracovisko, ktoré robí systematický výskum hlavne slovenského jazyka. Dozvedáme sa o jeho dejinách aj o najdôležitejších prácach, ktoré tu vznikli, o personálnom obsadení ústavu, ale aj o zameraní a histórii Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV i jej predchodcu Združenia slovenských jazykovedcov pri SAV.

Ďalšie slovakistické pracoviská na Slovensku, ktoré sa venujú pedagogickej i vedeckej práci, sú na vysokých školách. Je to Katedra slovenského jazyka Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave a Katedry slovenského jazyka a literatúry Pedagogickej fakulty Univerzity Komenského v Trnave, Pedagogickej fakulty v Nitre a v Banskej Bystrici, Filozofickej fakulty aj Pedagogickej fakulty Univerzity P. J. Šafárika v Prešove. Dozvedáme sa aj o dejinách a personálnom obsadení týchto katedier. Záver druhej časti tvorí literatúra o spomínaných jazykovedných slovakistických pracoviskách na Slovensku za roky 1946—1984.

V záverečnej časti má Dvončova publikácia vecný a menný register. Register predchádza zoznam skratiek mien autorov a iných skratiek. Vecný register obsahuje hlásky, písmená, spojenia hlások alebo písmen, morfémy, slová, slovné spojenia a tvary slov, ktoré sú v názvoch príspevkov a ktorým sa v príspevkoch venuje z rozličných hľadísk pozornosť; za nimi nasleduje jedna alebo niekoľko skratiek mien autorov, ktorí písali o danej problematike. V mennom registri sú mená autorov, ktorých práce sa uvádzajú v tejto publikácii, mená autorov posudzovaných prác a mená iných osôb, ktoré sa v názvoch príspevkov vyskytli.

Bibliografia kladie na autora, korektorov, tlačiarov i viazačov veľké nároky z hľadiska presnosti údajov. Napriek vzornej starostlivosti o túto stránku zostalo v bibliografii Slovenskí jazykovedci niekoľko chýb: ...*knižné bibliografie, v ktorých sa dosiaľ zachytáva produkcia z rokov 1939—1970* (s. 5) —

správne z rokov 1939—1965; Knap, Michal, 23. 9. 1984, Brodské, okr. Skalica — 30. 1. 1960, Trnava (s. 452) — správny rok narodenia 1894; Kristína Krnová (1975) (s. 1210) — správne PhDr. Kristína Krnová (1975 — doteraz); O. Nemčoková (s. 1210) — správne O. Nemčoková; na s. 628 mali byť bibliografické jednotky č. 62—65 uvedené menším typom písma. V niektorých výtlačkoch sú nesprávne zviazané strany.

Napriek drobným pripomienkam hodnotíme túto publikáciu vysoko, lebo je dobre premyslená, starostlivo zostavená a spracovaná s jasným cieľom: zmapovať slovenskú slovakistiku a slavistiku od roku 1925 do roku 1975. Publikácia bude vhodným sprievodcom a pracovnou príručkou jazykovedcov i záujemcov o štúdium prác slovenských slovakistov a slavistov najmä v Československu. Je nepochybné, že je veľmi potrebná aj na reprezentáciu slovenskej jazykovedy v zahraničí. Škoda však, že ide o nepredajnú publikáciu, ku ktorej sa záujemcovia dostanú iba v knižniciach.

Pavol Oďaloš

SPYTOVALI STE SA

Aký je význam slovesa hypertrofovať? — Dostali sme od viacerých čitateľov otázku, čo vlastne znamená sloveso *hypertrofovať* a či je možná väzba *hypertrofovať nad niečím*.

Už zo zloženia slova *hypertrofia*, z významu jeho zložiek *hyper* [nad] a *trofé* [výživa, rast] možno spoľahlivo vyvodiť základný význam slova. Označuje sa ním nadmerný, často chorobný vývin nejakého organizmu spôsobený hojným dodávaním energie, výživy. Tento jav sa často označuje aj ako *bujnenie*, *zbujenie*. Podobne protikladným slovom *atrofia* sa označuje nedostatok, ba až nulové dodávanie energie, výživy. Od týchto podstatných mien sú odvodené prídavné mená *hypertrofický* a *atrofický*, ako aj slovesá *hypertrofovať* a *atrofovať*. Ich význam sa vykladá v slovníkoch ako „mohutnieť, zväčšovať sa, hrubnúť“ (dodali by sme aj „bujnieť“), resp. ako „ochabovať, hynúť, krpať“.

Je preto namieste otázka, či možno sloveso *hypertrofovať* použiť aj v spojení *pieta ku klasickej literatúre nesmie hypertrofovať nad kvalitou modernej literatúry*. Keby sme v ňom totiž dosadili namiesto rozoberaného slovesa uvedené slovníkové významy, dostali by sme nezmyselné spojenie.

Treba pripomenúť, že slová sa často používajú aj v posunutom, prenesenom význame, a to vtedy, keď ich konceptuálna a sémantická zložka má niečo spoločné s novým, často len zamýšľaným významom. V našom prípade tento zamýšľaný význam je „nadmerne prevažovať, prevládať“. Vychádza sa tu z predstavy, že čo mohutnie do nebývalých rozmerov, to napokon prevláda nad normálnymi javmi. Tak aj sloveso *hypertrofovať* [nad niečím] mohlo nadobudnúť v danom kontexte význam „nadmerne, nezdravo prevládať nad niečím“. V každom prípade však prenesený význam ostáva prostriedkom knižného vyjadrovania.

Ján Horecký

Je spojenie ekologická stavba správne? — Zo správy Chránenej krajiny oblasti Biele Karpaty v Nemšovej nám napísali, že sa im nepáči používanie slova *ekologický* v spojeniach ako *ekologické zariadenie* alebo *ekologická stavba*, pretože prídavné meno *ekologický* je odvodené od podstatného mena *ekológia*, ktoré označuje samostatné odvetvie biológie zaoberajúce sa vzájomným vzťahom živých organizmov a prostredia. Podľa ich vyjadrenia, keď sa hovorí o čistiarni odpadových vôd či o lapačoch prachu, nejde o ekologické zariadenia, ale o zariadenia na ochranu životného prostredia.

Slovo *ekológia* okrem toho, že označuje vedu o vzájomných vzťahoch organizmov a prostredia a organizmov k sebe navzájom, sa novšie používa aj ako označenie odboru zaoberajúceho sa životným prostredím. Prídavné meno *ekologický*, ktoré je od neho odvodené, sa potom týka nielen ekológie ako vedy, ale aj ekológie ako odboru zaoberajúceho sa životným prostredím. Ide tu o rozšírenie významu slova. Pretože *ekológia* ako odbor zaoberajúci sa životným prostredím rieši najmä otázky jeho ochrany a tvorby a pretože slová *ekológia* a *ekologický* sú ekonomickými jazykovými prostriedkami na vyjadrenie celého komplexu javov, ktoré s tým súvisia, stávajú sa slová *ekológia* a *ekologický* synonymami spojení *životné prostredie*, *ochrana životného prostredia*, resp. z *hľadiska (ochrany) životného prostredia*, *týkajúci sa ochrany životného prostredia*. Dokumentujú to príklady ako *trolejbus je ekologický najčistejší dopravný prostriedok (trolejbus je najčistejší dopravný prostriedok z hľadiska (ochrany) životného prostredia)*, *ekologická katastrofa (katastrofa z hľadiska životného prostredia)*. To isté platí aj o spojeniach *ekologické zariadenie*, *ekologická stavba (zariadenie, stavba na ochranu životného prostredia)*. Teoreticky by sa dalo v týchto prípadoch použiť zložené slovo *životno-prostredový*, ale takto utvorené slovo, hoci je z domácich slov, má isté praktické nevýhody.

Rozširovanie významu slov je živý a potrebný proces, a preto nemožno proti používaniu slova *ekologický* v spojeniach *ekologická stavba* či *ekologické zariadenie* namietat.

Emil Fícha

Oznam redakcie. — Výbor Slovenského literárneho fondu udelil v roku 1988 jednu prémiiu za články uverejnené v Kultúre slova v roku 1988, ktoré sa venujú problematike jazyka a štýlu umeleckej literatúry. Prémiiu dostal Gejza Horák za článok *Z jazykovej pracovne Jána Beňu* [Kultúra slova, 22, 1988, s. 266—272].

Ks

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Ročník 23, 1989, č. 2. VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Hlavný redaktor PhDr. Ján Kačala, DrSc., člen korešpondent SAV a ČSAV. Grafická úprava Oto Takáč. Technická redaktorka Jarmila Macherová. Vychádza desaťkrát ročne. Ročné predplatné Kčs 30 —, jednotlivé čísla Kčs 3 —. Rozširuje, objednávky a predplatné prijíma PNS — ÚED Bratislava, ale aj každá pošta a doručovateľ. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače, Gottwaldovo nám. 6, 817 59 Bratislava. Vytlačili TSNP Martin, závod Ružomberok vo febr. 1989, Rukopis odovzdaný do tlače 12. 11. 1988. Registr. zn. F-7050.

KUL
TÚRA
SLOVA

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Gottwaldovo nám. 6, 817 64 Bratislava, Czechoslovakia. For all other countries distribution rights are held by KUBON and SAGNER, Inhaber Otto Sagner, Postfach 34 01 08, D-8000 München 34, West Germany.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1989

Cena Kčs 3,—